

บทที่ ๒

เนื้อหาและหลักธรรมในสัมมาทิฐิสูตร

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้ทำการศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับ ความหมาย ขอบเขต ปัจจัยแห่งการเกิดของสัมมาทิฐิ ตลอดจนเนื้อหาความเป็นมา และหลักธรรมในสัมมาทิฐิสูตร อันเป็นภาคีของพระสารีบุตร ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการมีความเห็นตรง มีความเห็นถูกต้องเป็นปัญหอันชอบที่จะก้าวไปสู่หนทางแรกแห่งมรรค ประจักษ์แสงทองแห่งอาทิตย์อุทัยซึ่งเป็นแสงแรกที่ส่องลงมาบนพื้นโลก ผู้วิจัยจึงกำหนดประเด็นเนื้อหาในการศึกษาตามลำดับดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของสัมมาทิฐิ

๒.๒ ขอบเขตและปัจจัยแห่งการเกิดสัมมาทิฐิ

๒.๓ ความเป็นมาของสัมมาทิฐิสูตร

๒.๔ หลักธรรมในสัมมาทิฐิสูตร

๒.๕ สรุปท้ายบท

๒.๑ ความหมายของสัมมาทิฐิ

คำว่าสัมมาทิฐิ^๑ หมายถึง ปัญญาอันเห็นชอบ ความเห็นที่ถูกต้องตามความเป็นจริง สัมมาทิฐินั้นมีคำที่ใช้เป็นโวพจน์สำหรับในพระไตรปิฎกโดยตรงมีน้อยมากเท่าที่ปรากฏเช่นในสัมมาทิฐิสูตร^๒ พระสารีบุตรใช้คำว่า “อุชุกตา (ทิฐิที่ดำเนินไปตรง)” อีกอย่างหนึ่งในคัมภีร์อรรถกถา พระสารีบุตรได้กล่าวว่า “ด้วยเหตุเท่าไรนะคุณ อริยสาวกจึงชื่อว่า มีความเห็นถูกต้องดังนี้ หมายถึง ความหมาย และลักษณะ (ของสัมมาทิฐิ)” ได้ขยายความต่อไปอีกว่า “บรรดา บทเหล่านั้น บทว่า สัมมาทิฐิ ความว่า ชื่อว่า ความเห็นตรงทั้งตั้งงามทั้งประเสริฐ จึงชื่อว่าสัมมาทิฐิ” แล้วเจาะจงลงไปว่า หมายถึง สัมมาทิฐิ ๒^๓ อย่าง คือ โลกียสัมมาทิฐิ และโลกุตตรสัมมาทิฐิ ความหมายของ โลกีย

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๔), หน้า ๔๓๕.

^๒ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๙/๘๑.

^๓ ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๕๔๒.

สัมมาทิฐิ^๔ เป็นสัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะ (ความเห็นชอบระดับโลกียะ) คือ ยังเกี่ยวเนื่องอยู่กับ กระแสโลก แต่เป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในหลักศีลธรรมอันดีงามของสังคมอย่างสอดคล้อง ถูกทำนองคลอง ธรรม ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญให้ผล คือ อุบัติ เป็นอย่างไร คือ ความเห็นว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเซ่นสรวงที่เซ่นสรวงแล้วมีผล วิบากแห่ง กรรมที่ทำได้และทำชั่วมี โลกนี้มีโลกหน้ามี มารดามีคุณบิดามีคุณ สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมี สมณะ พราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้ และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว สอนผู้อื่นให้ รู้แจ้งก็มีอยู่ในโลก”^๕

โลกียสัมมาทิฐิ^๖ ในอรรถกถานั้นท่านแยกออกไปอีกเป็น ๒ ส่วน คือ กัมมสกตาญาณ (ปรีชาหยั่งรู้ว่า สัตว์มีกรรม เป็นของตน) และสัจจานุโลมญาณ (ปรีชาเป็นไปโดยสมควรแก่การ กำหนดรู้หรือวิจัย) ยังลุ่มคล้ำความเห็นเรื่องอัตตาทิยังละสักกายทิฐิไม่ได้ อย่างไรก็ตามแม้ สัมมาทิฐิระดับโลกียะนี้จะยังต้องเกี่ยวเนื่องในสังสารวัฏฏ์ไม่สามารถนำไปสู่ความหลุดพ้นจากกิเลส อย่างสิ้นเชิงได้ แต่พุทธศาสนาก็คือยอมรับว่าเป็นสิ่งจำเป็นในขั้นพื้นฐาน กล่าวคือ เป็นเครื่องจูงใจให้ คนตั้งอยู่ในศีลธรรม รู้จักละอายชั่วกลัวบาป และทำให้สังคมร่มเย็นเป็นสุข

ความหมายของโลกุตตรสัมมาทิฐิ ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจโลกและชีวิตอย่างถูกต้อง ตามความเป็นจริง หรือความรู้ความเข้าใจในสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องตามที่มันเป็นอยู่ในสภาวะของ ธรรมชาติ ซึ่งเป็นความรู้ในระดับที่เหนือกระแสโลก ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สัมมาทิฐิอันเป็นอริยะที่ไม่ มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ”^๗ เป็นองค์แห่งอริยมรรค เป็นอย่างไรคือ องค์แห่งอริยมรรค^๘ คือ ข้อ สัมมาทิฐิที่เป็นตัวปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ของภิกษุผู้มีจิตไกลจาก ขำศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญองค์แห่งมรรคอยู่นี้ เป็นสัมมาทิฐิ อัน เป็นอริยะที่ไม่มีอาสวะ คือ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค” ซึ่งในคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า เป็น ส่วนของปัญญาที่สัมปยุตด้วยอริยมรรค อริยผล ชื่อว่า โลกุตตรสัมมาทิฐิ

สัมมาทิฐิที่เป็นโลกุตตรกุศลเท่านั้น เป็นความเห็นที่ตรง ไม่ข้องแวะกับที่สุดทั้ง ๒ อย่าง หรือตัดขาดความคองอทุกอย่าง มีความคองอทางกาย เป็นต้นแล้วไปตรง กล่าวคือ เป็น

^๔ ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๕๕๒.

^๕ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๖

^๖ ม.อ.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๕๕๒.

^๗ ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวล ธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๔), หน้า ๓๕๔.

^๘ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๔/๑๐๐.

เครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์ ถือว่าเป็นผู้มีความเห็นชอบ^๙ ในเรื่องนี้ พระสารีบุตรได้อธิบายไว้ ดังปรากฏข้อความว่า “เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสในธรรมไม่คลอนแคลน ได้มาสู่พระสัทธรรมนี้แล้ว”

สรุปว่า ความหมายของสัมมาทิฐิ หมายถึง ปัญญาอันเห็นชอบ ความเห็นที่ถูกต้องตามความเป็นจริง แยกออกเป็น ๒ ระดับ คือ

๑) ระดับโลกียสัมมาทิฐิ เป็นสัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะ คือ ยังเกี่ยวเนื่องอยู่กับกระแสโลก แต่ตั้งมั่นอยู่ในหลักศีลธรรม

๒) ระดับโลกุตตรสัมมาทิฐิ ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจโลก และชีวิตอย่างถูกต้องตามความเป็นจริง หรือความรู้ความเข้าใจในสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง ตามที่มันเป็นอยู่ในสภาวะของธรรมชาติ ซึ่งเป็นความรู้เห็นอกระแสโลก เป็นสัมมาทิฐิที่ไม่มีอาสวะ

๒.๒ ขอบเขตและปัจจัยแห่งการเกิดสัมมาทิฐิ

๒.๒.๑ ขอบเขตของสัมมาทิฐิ หมายถึง ขอบเขต ๒ อย่าง ในระหว่างโลกียสัมมาทิฐิ กับโลกุตตรสัมมาทิฐิ ซึ่งสัมพันธ์กันโดยมีโยนิโสมนสิการ^{๑๐} เป็นจุดเปลี่ยนวิถีในการเห็นแจ้งในความทุกข์และความดับทุกข์ ตลอดจนเป็นจุดเชื่อมต่อกับหลักธรรมที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ระหว่าง “อนุปพุทติกถา”^{๑๑} และ “อริยสัจ ๔”^{๑๒} ซึ่งใช้กับเหตุผลทั่วไป ดังเช่น แสดงแก่สกุลบุตรและครอบครัว เป็นต้น สัมมาทิฐินี้ถือว่า เป็นแกนนำที่มีบทบาทสำคัญมากในมรรคมงคล ๘ เป็นจุดตัดสินใจ หรือจุดแตกแยกในระหว่างที่จะเข้าหรือจะออกนอกเส้นทางในการดับทุกข์ ขึ้นอยู่กับมีสัมมาทิฐิหรือไม่ ถ้ามองในแง่ปัจจุสมุพบาท^{๑๓} สัมมาทิฐิก็เป็นตัวนำให้วิถีชีวิตดำเนินไปในฝ่ายดับทุกข์ (นิโรธวาระ) เช่นกัน ในทางตรงกันข้าม ถ้าเป็นมิถิยาทิฐิ (อวิชชา) เป็นตัวนำวิถีชีวิตก็จะดำเนินไปในฝ่ายก่อให้เกิดทุกข์ (สมุทวาร) นอกจากนั้น สัมมาทิฐิซึ่งเป็นแกนนำแล้ว ยังเป็นเหมือนประตูที่คอยส่องทาง เป็นบุพนิมิต หรือ เป็นสื่อสัญญาณแห่งการรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ และ

^๙ ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๕๔๒.

^{๑๐} มหาวรรณวัฒน์ ชุตติปัญโญ, “การศึกษาโยนิโสมนสิการ เพื่อการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), บทคัดย่อ.

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๔๙๒.

^{๑๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๙/๑๑๘.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๖/๓๓๘.

เป็นเหตุปัจจัยให้กุศลธรรมอื่น ๆ ได้เกิดขึ้นตามมาอีกด้วย ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังอุทัยย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันใด สัมมาทิฐิก็ฉันนั้นเหมือนกันเป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อความตรัสรู้ร้อยสี่ ๔ ประการ” และในอีกพุทธพจน์ที่ว่า “เราไม่เห็นธรรมอื่น แม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุ เป็นกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เกินไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้นเหมือนสัมมาทิฐินี้” แต่อย่างไรก็ตาม ขอบเขตของสัมมาทิฐิเป็นไปตามระดับขั้นของการปฏิบัติโดยเฉพาะการเจริญวิปัสสนาภาวนา แบ่งออกดังนี้คือ

๑) โลกียสัมมาทิฐิ นิยามความหมายในพระพุทธศาสนา เปรียบเสมือนเป็นกรอบมโนทัศน์ที่ยึดหยุ่นมาก เนื่องจากการแบ่งเส้นกำหนดขอบเขตไว้ไม่หนักแน่นตายตัว แบบไร้ความเข้มงวดนั้น เป็นพื้นฐานที่สำคัญต่อจริยธรรมระดับโลกียะของพระพุทธศาสนา จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนที่ไม่หยุดนิ่งตายตัว และสามารถจะปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทุกสภาพทั้งในทางสังคม และกาลสมัย จากการที่มีกรอบยึดหยุ่นนี้เอง ทำให้โลกทัศน์เปิดกว้างซึ่งเป็นเจตนารมณ์ของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ไม่เคยปิดกั้นตัวเองอยู่กับคำสอนแต่อย่างเดียว พร้อมที่จะเปิดรับแนวคิดคำสอนใด ๆ ก็ได้ ถ้าคำสอนนั้นมีเหตุผล ไม่ขัดแย้งต่อหลักการของพระพุทธศาสนาเป็นใช้ได้ ถือว่าเป็นการพัฒนามนุษย์ให้เจริญขึ้นได้อีกด้านหนึ่งเหมือนกัน ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นคำสอนของนักปราชญ์ ผู้รู้ หรือของศาสดาองค์อื่น ๆ ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมอันดีงามที่สังคมจัดวางขึ้น พระพุทธศาสนาก็ยินดีรับซึมซับเข้ามาไว้ด้วยอย่างผสมกลมกลืน อย่างเช่น การประมวลคาถา สุภาสิต ไว้ในพระไตรปิฎก ไม่ได้มีเฉพาะพระพุทธภาษิต เถรภาษิต หรือเถรีภาษิต เพียงเท่านั้น แม้ภาษิตของเทวดา ของพรหม ของฤๅษี และของโพธิสัตว์ ก็มีอยู่จำนวนไม่น้อย

คำนิยามของสัมมาทิฐิในพระไตรปิฎกทั้งที่เป็นพระพุทธพจน์ และคำนิยามของพระสารีบุตร ในคัมภีร์มหานิสเทศ มักจำกัดขอบเขตให้อยู่ในความเชื่อขั้นพื้นฐาน ๑๐ อย่าง โดยเทียบเคียงจากแนวคิดซึ่งเป็นมิจฉาทิฐิ^{๑๔} ประภทวัตถุนิยมของท่านอชิตะ เกสกัมพล ในระหว่างทิฐิ^{๑๕} ทั้ง ๒ ได้แก่ โลกียมิจฉาทิฐิ กับ โลกียสัมมาทิฐิ ดังนี้

โลกียสัมมาทิฐิ

โลกียมิจฉาทิฐิ

^{๑๔} นางเยาว์ หนูไชยะ ณ กาฬสินธุ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมิจฉาทิฐิในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (มหาบัณฑิต: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), บทคัดย่อ.

^{๑๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๙/๒๐.

๑) ทาน ^{๑๖} ที่ให้แล้วมีผล	๑) ทานที่ให้แล้วไม่มีผล
๒) การบูชาแล้วมีผล	๒) การบูชาแล้วไม่มีผล
๓) การเซ่นสรวงมีผล	๓) การเซ่นสรวงไม่มีผล
๔) ผลวิบากกรรมที่ทำความชั่วมีอยู่	๔) ผลวิบากกรรมที่ทำความชั่วไม่มี
๕) โลกนี้มี	๕) โลกนี้ไม่มี
๖) โลกหน้า ^{๑๗} มี	๖) โลกหน้าไม่มี
๗) มารดามีคุณ	๗) มารดาไม่มีคุณ
๘) บิดามีคุณ	๘) บิดาไม่มีคุณ
๙) สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมีอยู่	๙) สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะไม่มี
๑๐) สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบมีอยู่ในโลก	๑๐) สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบไม่มีอยู่ในโลก

จะเห็นได้ว่า การแจกแจงโลกียสัมมาทิฐิ และโลกียมิจฉาทิฐิ ซึ่งอยู่ในขอบเขตขั้นพื้นฐาน ๑๐ อย่าง ดังกล่าวข้างต้น ชวนให้ขบคิดว่า โลกียสัมมาทิฐิ ครอบคลุมเฉพาะความเชื่อ ๑๐ อย่างนี้เท่านั้นหรือ ในแง่ข้อเท็จจริงไม่น่าเป็นไปได้ เพราะธรรมะคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนามีมากมายที่เป็นเช่นนั้นน่าจะเป็น การแก้ความเชื่อซึ่งเป็นมิจฉาทิฐิในสมัยนั้นเสียมากกว่า เนื่องจากเป็นความเชื่อที่ฝังรากในสังคมมาช้านาน เรียกว่าก่อนที่พระพุทธศาสนาจะอุบัติขึ้นเสียอีก ดังนั้นการออกมาโต้แย้งด้วยการปฏิเสธของท่านอชิตะ เกสกะมพล จึงไม่ใช่เป็นการออกมาเผชิญหน้า หรือโต้แย้งแนวคิดของพระพุทธศาสนา หากแต่เป็นการนำเอาค่านิยมความเชื่อที่มีอยู่ดาษดื่นในสังคมสมัยนั้นมาหักล้างกันเท่านั้นเอง

ข้อความที่ปรากฏใน“อปฺปนณฺกสูตร”^{๑๘} พระพุทธองค์ได้ตรัสข้อความถึงคูวิวาทะกันระหว่างนักคิดกลุ่มต่าง ๆ ที่ต่อสู้กันมาเป็นเวลานาน แต่ไม่เคยลงเอยถึงผลแพ้ชนะกันสักทีระหว่างฝ่ายยืนยันกับปฏิเสธแบบจิตนิยมกับปฏิเสธ ซึ่งน่าจะมองภาพความขัดแย้งในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี และหนึ่งในจำนวนนั้น คือ คูวิวาทะระหว่าง “นัตถิกทิฐิ” กับ “อัตถิกทิฐิ”^{๑๙}

กลุ่มแรกปฏิเสธความเชื่อพื้นฐานทั้ง ๑๐ ว่าเป็นเรื่องเหลวไหลไม่มีอยู่จริง ส่วนกลุ่มหลังยืนยันว่ามีอยู่จริง ทั้งสองฝ่ายต่างก็พิสูจน์ไม่ได้อย่างเด็ดขาดว่าแนวคิดของตนถูกต้อง เพราะต่าง

^{๑๖} อัง. จตุกก (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐.

^{๑๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๐/๓๘๕.

^{๑๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๙๒/๙๕.

^{๑๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๙๔/๙๗.

ฝ่ายก็ต่างอยู่บนความเชื่อของตนในเรื่องว่า มีหรือไม่มี ความเชื่อ คือ ทิณฐินั้นไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่า ฝ่ายใดถูกฝ่ายใดผิด เช่นปัญหาที่ว่า โลกหน้ามีจริงหรือไม่ เป็นต้น

พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้ใช้หลัก “อปินณกรรม”^{๒๐} (หลักปฏิบัติไม่ผิด) หรือเมื่อความขัดแย้งเกิดขึ้นเช่นนี้ พระองค์ทรงแนะนำให้ใช้สติปัญญาพิจารณาว่าแนวคิดใดมีประโยชน์ และสามารถส่งเสริมจริยธรรม คุณธรรม อันเป็นพื้นฐานความดีของสังคม แล้วให้ยึดเอาความคิดนั้นนำไปปฏิบัติ อย่างกรณีที่ขัดแย้งกัน เบื้องต้นทรงแนะนำให้เลือกฝ่าย “อติถิกิณฐิ” คือ ฝ่ายที่เชื่อว่าโลกหน้ามีจริง เนื่องจากว่าความเชื่อในฝ่ายนี้มีผลเป็นบวก กล่าวคือ เป็นแรงจูงใจให้คนทำความดีเพื่อสู่สุคติในโลกหน้า ส่วนในข้อเท็จจริงโลกหน้าจะมีหรือไม่ ไม่ใช่ประเด็นสำคัญ ถ้าสมมติว่าโลกหน้าไม่มีอยู่จริงก็ไม่เสียหายอะไร เพราะอย่างน้อยความดีที่ทำไว้ก็ยังมีประโยชน์ในโลกนี้ หรือถ้าโลกหน้ามีอยู่จริง ๆ ก็ยิ่งทำให้ได้ประโยชน์ทั้ง ๒ โลก คือ ทั้งโลกนี้และโลกหน้า

ในคัมภีร์ “ปัญจสุทนี” อรรถกถาหมัชฌิมนิคาย ท่านได้นิยามขอบเขตโลกียสัมมาทิณฐิไว้ ๒ ระดับ คือ

(๑) กัมมัสสกตาญาณ^{๒๑} หมายถึง ความรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน หรือว่าเป็นกฎธรรมดาของชีวิตตามธรรมชาติ เรียกว่า เป็นกฎแห่งกรรมทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นความรู้ความเชื่อที่อยู่ในระดับขั้นพื้นฐาน เช่นการกระทำใด ๆ ก็ตามล้วนมีความรับผิดชอบ ความเพียรพยายามที่จะทำให้สำเร็จตามความสามารถของตน และด้วยสติปัญญาของตนเอง เป็นต้น สัมมาทิณฐิระดับนี้ไม่ได้จำกัดอยู่แต่ในกรอบของพระพุทธศาสนาเท่านั้น หากแต่เปิดกว้างแก่บุคคลทุกคนชั้น ใครก็ได้ไม่จำกัดขอบเขต แม้บุคคลหรือกลุ่มบุคคลนั้น จะไม่เคยนับถือพระพุทธศาสนาเลยก็ตาม สัมมาทิณฐิระดับความเชื่อในกฎแห่งกรรมนี้ ถือว่า เป็นความเชื่อพื้นฐานขั้นต้นที่สำคัญ และเป็นมาตรฐานของชีวิตตามวิถีชาวพุทธเลยทีเดียว

ท่านพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) มองว่า “ความเชื่อเรื่องกรรมนั้นทำให้มีความรับผิดชอบต่อการกระทำของตน เรียกตามหลักวิชาการว่า กัมมัสสกตาญาณ อย่างนี้แล คือ สัมมาทิณฐิ ที่ได้เคยกล่าวมาแล้วว่าเป็น โลกียสัมมาทิณฐิ”

^{๒๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๙๓/๙๖.

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔.

(๒) สัจจานุโลมิกญาณ^{๒๒} หมายถึง ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสัจ หรือญาณอันเคลื่อนคล้อยไปสู่การรู้แจ้งเห็นจริงตามหลักอริยสัจ ๔ เป็นญาณที่ยังอยู่ในระดับ โลภียะ ซึ่งเป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ การที่ท่านใช้คำว่า “อนุโลม” เป็นการบ่งบอกว่า เป็นความรู้ที่ยังไม่เข้าถึงสัจธรรมอย่างแท้จริง เป็นเพียงแค่ความโน้มเอียง หรือความรู้ที่อยู่ในครรลอง แห่งสัจจะธรรมเท่านั้น บางครั้งเรียกความรู้ประเภทนี้ว่า “วิปัสสนาสัมมาทิฐิ”^{๒๓} ถือว่าเป็น โลภีย สัมมาทิฐิขั้นสูง ใช้ความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้องเป็นตัวชี้วัดสำหรับการเจริญวิปัสสนา เป็นการ อนุโลมในการที่จะเข้าถึงความจริงตามหลักอริยสัจ ๔ หรือเป็นการมุ่งตรงต่อปรมาตม์ จึงจะได้ชื่อว่าเป็น สัมมาทิฐิ ถ้าการปฏิบัติเอนออกนอกทางไม่น้อมเข้าหาการรู้แจ้งในหลักอริยสัจก็หาได้ชื่อว่าเป็น สัมมาทิฐิไม่ คัมภีร์อรรถกถาย้ำว่า “สัจจานุโลมิกญาณ” มีได้เฉพาะผู้ที่เป็นพุทธศาสนิกชน หรือผู้ ปฏิบัติตามคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น

๒) โลกุตตรสัมมาทิฐิ นิยามความหมายและขอบเขตของ “โลกุตตรสัมมาทิฐิ” ตามความ ในพระไตรปิฎก มักจะลงไปในความเห็นชอบในหลักอริยสัจ ๔ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“สัมมาทิฐิเป็นอย่างไร สัมมาทิฐิ คือ ความรู้ทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่า สัมมาทิฐิ” แสดงให้เห็น ว่าโลกุตตรสัมมาทิฐินี้ครอบคลุมหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งหมด เพราะอริยสัจ ๔ ก็คือ หลักธรรมที่เป็นหัวใจสำคัญ หรือเป็นศูนย์รวมหลักคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ได้แก่ การรู้ ความทุกข์ และความดับทุกข์ได้นั่นเอง

ส่วนในคัมภีร์ “ปัญจสุทนี” ท่านนิยามโดยมุ่งไปที่บทบาทของปัญญาที่พัฒนาโลกุตตร สัมมาทิฐิ คำนิยามของอรรถกถาตรงนี้แสดงให้เห็นว่า เรื่องของสัมมาทิฐิตามหลัก พระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะแจกแจงให้ขยายความเรื่องใด ๆ ก็ตามในที่สุดแล้วก็สงเคราะห์ลงใน จุดมุ่งหมายเดียวกันทั้งหมด คือ เพื่ออริยมรรคและอริยผล หรือเพื่อความดับไม่เหลือแห่งกองทุกข์ ทั้งหมดนั่นเอง ไม่ได้เป็นไปเพื่อจุดมุ่งหมายอื่นแต่อย่างใด

รวมความว่า โลกุตตรสัมมาทิฐิ^{๒๔} นั้นไม่ว่าเราจะนิยามด้วยกรอบอะไร จะเป็นอริยสัจ ๔ หรือมรรคผลก็ตาม ทั้งหมดล้วนเป็นการมุ่งตรงไปสู่ตัวปัญญาที่พัฒนาความก้าวหน้าให้เจริญขึ้น

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๔), หน้า ๔๒๒

^{๒๓} ม.อ.อ. (ไทย) ๓/๑/-/๓๕๓.

^{๒๔} ม.อ.อ. (ไทย) ๓/๑/-/๓๕๕.

ตามลำดับ ตลอดกระบวนการตามหลักแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นเอง คือ ยิ่งพัฒนาชีวิตให้สูงขึ้นมากเท่าใด สัมมาทิฐิหรือปัญญาที่ยิ่งสมบูรณ์มากขึ้นไปเรื่อย ๆ จนถึงที่สุดจึงหยุดกระบวนการพัฒนาไม่ต้องศึกษาอะไรอีก เพราะเข้าถึงการบรรลุอรหัตตสันนิเลสาสวะเป็นปัญญาที่บริบูรณ์

๒.๒.๒ ปัจจัยแห่งการเกิดสัมมาทิฐิ คือ ทางเกิดแห่งหนทางที่ถูกต้อง หรือ ต้นทางแห่งความดีทั้งปวง เป็นการพัฒนาชีวิตเพื่อความดับทุกข์ตามหลักพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นขบวนการศึกษาอันมีสัมมาทิฐิเป็นตัวนำ ดังนั้น การศึกษาถ้าถูกนำด้วยสัมมาทิฐิก็แสดงว่าตัวการศึกษาที่แท้จริงได้เกิดขึ้นแล้ว และในขณะเดียวกัน ถ้าการศึกษานั้นไม่ถูกนำด้วยสัมมาทิฐิสิ่งนั้นก็ไม่ใช่การศึกษาที่แท้จริงแม้ในโลกสมมติคนทั่ว ๆ ไปจะเรียกว่า การศึกษาก็ตาม แต่หาใช่เป็นหลักประกันว่าจะสัมฤทธิ์ผลในการศึกษาอย่างแท้จริงไม่ ด้วยเหตุนี้ การที่จะเข้าสู่การศึกษาที่แท้จริงต้องวางรากฐานของการศึกษา หรือสร้างเหตุปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิ หนทางที่จะได้มาซึ่งสัมมาทิฐิ มี๒ คือ ปัจจัยภายนอก (ปรโตโมสะ)^{๒๕} และปัจจัยภายใน (โยนิโสมนสิการ)^{๒๖} ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิ ได้แก่ สัมมาทิฐิ ๒ อย่างนี้ปัจจัย ๒ อย่างมีอะไรบ้าง คือ ปรโตโมสะ และโยนิโสมนสิการ”^{๒๗}

๑) ปรโตโมสะ แปลตามศัพท์ว่า เสียงจากผู้อื่น หรือเสียงจากภายนอกมีความหมายครอบคลุมไปถึงสภาพแวดล้อมทุกประเภทที่มีอิทธิพลต่อความเป็นไปในชีวิตของบุคคล ไม่ว่าจะเป็นคำสั่งสอน คำแนะนำ คำชี้แจง ข่าวสาร เป็นต้น แยกสาระปัจจัยออกเป็น ๓ คือ

๑.ปรโตโมสะ เป็นปัจจัยของศรัทธา

๒. ปรโตโมสะ ช่วยกระตุ้นโยนิโสมนสิการ (ปัจจัยภายใน) ให้เกิดสัมมาทิฐิ

๓.ปรโตโมสะ อาศัยศรัทธาเป็นทางเดินนำไปสู่กัลยาณมิตร

เนื่องมาจากศรัทธาจึงได้เสวนาสัมบุรุษ (กัลยาณมิตร)^{๒๘} ได้ระดับสัทธรรม และศรัทธาเป็นโลกียสัมมาทิฐิ ปรโตโมสะ กับ โยนิโสมนสิการเป็นหนทางไปสู่โลกุตตรสัมมาทิฐิ

^{๒๕} นายแพทย์วรินทร์ วิชญาณุโรจน์, เข้าใจ เข้าถึง พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: หจก.สามลดา, ๒๕๔๙), หน้า ๕๐.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

^{๒๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๑.

^{๒๘} พระมหาอำนาจ ชยวุฒโท (ท้าวอานนท์), “ศึกษาความเป็นกัลยาณมิตรในการปฏิบัติวิปัสสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), บทคัดย่อ.

โปรโตโมสเป็นปัจจัยภายนอกของการเกิดปัญญา (โลกียสัมมาทิฐิ) และโยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยภายในของการเกิดปัญญา (โลกุตตรสัมมาทิฐิ)

๒) โยนิโสมนสิการ คำว่า โยนิ แปลว่า เหตุ แหล่งเกิดปัญญา อุบาย วิธีทาง และมนสิการ แปลว่า การกระทำในใจ การคิดพิจารณา รวมความโยนิโสมนสิการ จึงหมายถึง การรู้จักคิด หรือคิดเป็น คิดถูก คิดชอบ เป็นการฝึกใช้ความคิด โดยทั่วไปแปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย แบ่งออก ๔ วิธี คือ

๑. คิดอย่างถูกวิธี (มองให้เห็นความจริง)
๒. คิดอย่างมีระเบียบ (เป็นขั้นตอน)
๓. คิดอย่างมีเหตุผล
๔. คิดให้เกิดประโยชน์ (มองให้เห็นประโยชน์)

โยนิโสมนสิการอยู่ในระดับเหนือศรัทธา เพราะเป็นขั้นที่เริ่มใช้ความคิดของตนเองเป็นอิสระอย่างถูกวิธี อย่างมีระเบียบ อย่างมีเหตุผล และเกิดผล ไม่ใช่ตัวปัญญา แต่เป็นปัจจัยภายในให้เกิดปัญญา คือ สัมมาทิฐิจึงมีความสำคัญมากสำหรับวิปัสสนา นอกจากนั้นโยนิโสมนสิการเป็นมูลเหตุแห่งวิวิธภูมิ และโยนิโสมนสิการเป็นมูลเหตุแห่งวิภูษะ

วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการเพื่อนำไปใช้ในการปฏิบัติธรรม มี ๒ แบบ คือ

๑. โยนิโสมนสิการที่มุ่งสกัดหรือกำจัดอวิชชาโดยตรง เป็นแบบที่ปลูกปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามสภาวะความจริง เน้นที่จะขจัดอวิชชาเป็นฝ่ายวิปัสสนาให้ผลไม่จำกัดกาล และเด็ดขาด นำไปสู่โลกุตตรสัมมาทิฐิเป็นสมุทเทธ กระบวนการรับรู้บริสุทธิ์ด้วยโยนิโสมนสิการ ทำให้เกิดสัมมาทิฐิเป็นตัวนำแห่งองค์มรรค เป็นเหตุให้ถึงสัมมาญาณ สัมมาวิมุตติ เกิดวิชชาดับอวิชชา ตัณหา เป็นสมุทเทธวิมุตติ^{๒๙} หรือที่เรียกว่า ปัญญาวิมุตติ^{๓๐} คือ ความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงด้วยกำลังปัญญา (อรหัตตผลญาณ^{๓๑}) หรือ อรหัตตผลปัญญา หมายถึง ญาณ หรือปัญญาที่เป็นผลแห่งการสำเร็จเป็นพระอรหันต์) ซึ่งเป็นผลของวิปัสสนาภาวนา โดยเกิดปัญญากำจัดอวิชชา และกิเลสทั้งปวง จึงเป็นการหลุดพ้นที่แท้จริงเด็ดขาด จะมาคู่กับเจโตวิมุตติเสมอ ดังนั้นผู้บรรลุ

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๔๐๓.

^{๓๐} ดุราลละเอียดใน ม.มู (ไทย) ๑๒/๖๙/๖๑.

^{๓๑} สมบูรณ์ ตาสนธิ, ๑ เดือน คู่มือให้พ้นพพาน, (นนทบุรี: บริษัท อินค์ ปิยอนด์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๕๕.

อรหัตตผล จะต้องได้เจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ ครบทั้ง ๒ อย่าง เพราะการทำวิปัสสนาภาวนาต้องอาศัยสมาธิเป็นบาท (อย่างต่ำฌณิกสมาธิ) บำเพ็ญวิปัสสนาภาวนา สมาธิก็เจริญไปด้วยจนได้อัปนาสมาธิ อย่างน้อยปฐมฌาน (รูปฌาน ๑) เมื่อสำเร็จขั้นอรหัตตผล

๒. โยนิโสมนสิการที่มุ่งสกัดหรือบรรเทาตัณหา เป็นแบบเสริมสร้างคุณภาพจิต (สมาธิ) ไขว้ขมด้นหา เป็นสมณะให้ผลขึ้นกับกาลชั่วคราว กล่าวคือ โยนิโสมนสิการ ปราโมทย์ ปีติ สุขสมาธิ เป็นวิกขัมภณะ (ขมด้นหาด้วยกำลังสมาธิ) และโยนิโสมนสิการเป็นคู่ปรับของวิจิกิจา (นิรณ ๕) โยนิโสมนสิการ ๓ อย่างต่อไปนี้ เป็นหลักพื้นฐานสำหรับตรวจสอบพื้นเพภูมิปัญญา หรือความคิดของบุคคล ดังนี้คือ

๑. การคิดแบบปัจจัยการ รู้จักคิดเหตุผล รู้จักสืบค้นเหตุปัจจัย

๒. การคิดแบบวิภาษวาท รู้จักมองสิ่งทั้งหลาย หรือเรื่องราวต่าง ๆ ทุกแง่ทุกมุม และรู้จักแยกแยะแง่มุมต่าง ๆ ที่อาจเป็นไปได้

๓. ความคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ รู้จักจับประเด็น เข้าใจความหมาย ความมุ่งหมาย คุณค่าประโยชน์ และแนวกระจายขยายความของเรื่องนั้น ๆ (อรรถ)

สรุปว่า ขอบเขตของสัมมาทิฐิ ได้แก่ โลภียสัมมาทิฐิ กับโลกุตตรสัมมาทิฐิ ซึ่งสัมพันธ์กันโดยมีโยนิโสมนสิการ เป็นจุดเปลี่ยนวิถีในการเห็นแจ้ง ในความทุกข์ และความดับทุกข์

โลภียสัมมาทิฐิแบ่งเป็น ๒ คือ ๑) กัมมัสสกตาญาณ ความรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน หรือว่าเป็นกฎธรรมดาของชีวิตตามธรรมชาติ ๒) สัจจานุโลมิกญาณ หมายถึงญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้ อริยสัจ หรือญาณอันเคลื่อนคล้อยไปสู่การรู้แจ้งเห็นจริงตามหลักอริยสัจ ๔ บางครั้งเรียก “วิปัสสนาสัมมาทิฐิ”

สำหรับโลกุตตรสัมมาทิฐินี้ ครอบคลุมหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งหมด เพราะอริยสัจ ๔ ก็คือ หลักธรรมที่เป็นหัวใจสำคัญ หรือเป็นศูนย์รวมหลักคำสอนทั้งหมด ไม่ว่าจะแจกแจงให้ขยายความเรื่องใด ๆ ก็ตามในที่สุดแล้วก็ลงเอยในจุดมุ่งหมายเดียวกัน ทั้งหมดคือเพื่ออริยมรรคและอริยผล หรือเพื่อความดับไม่เหลือแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนั่นเอง

ส่วนปัจจัยแห่งการเกิดสัมมาทิฐิ มี ๒ คือ ๑) ปรโตโฆสะ แปลว่า เสียงจากผู้อื่น หรือเสียงจากภายนอก ๒) โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำความเข้าใจโดยแยกคาย

๒.๓ ความเป็นมาของสัมมาทิฐิสูตร

สัมมาทิฐิสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยสัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) ขึ้นนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระสารีบุตรแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ในขณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับ ณ วัดพระเชตุวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ว่า ครั้นนั้นแล พระสารีบุตรได้ยกคำกล่าวของคนทั้งหลายที่มาพำนักอยู่ขึ้นเป็นอุทเทสนัย เพื่อสนทนาธรรม กับภิกษุทั้งหลายซึ่งมาจากที่ต่างๆ เหตุเกิดของพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภทปุจฉาวิสัชนา ซึ่งรูปแบบของสัมมาทิฏฐิสูตร เป็นการสนทนาธรรมมีการถาม – ตอบ ๒ แบบ คือ

๑) พระสารีบุตรถามเอง ตอบเอง ที่เรียกว่า กเถตุคามยตาปุจฉา ตัวอย่างเช่น พระสารีบุตรกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย มีคนกล่าวกันว่า สัมมาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิ ด้วยเหตุอะไรบ้าง พระอริยสาวกจึงชื่อว่า มีสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใส อันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้” หรืออุกศล และรากเหง้าแห่งอุกศล เป็นอย่างไร อุกศล คือ การฆ่าสัตว์ และลักทรัพย์ เป็นต้น รากเหง้าแห่งอุกศล คือ โลภะ โทสะ โมหะ ดังนี้

๒) ภิกษุทั้งหลายถาม พระสารีบุตรตอบ ตั้งแต่วาระที่ ๒-๑๖ ภิกษุทั้งหลาย ถาม ๑๕ ครั้ง แต่ใช้คำถามเดียวกัน อย่างเช่น ภิกษุทั้งหลาย ถามปัญหากับพระสารีบุตรต่อไปว่า “อธิบายแม้อย่างอื่นเป็นเหตุชี้ บอกว่า พระอริยสาวกชื่อว่า มีสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้จะพึงมีอยู่หรือ” พระสารีบุตรตอบว่า “พึงมีอยู่” เป็นต้น

ซึ่งคำตอบของพระสารีบุตร แยกเป็น ๒ นัย คือ ๑) สังเขปนัย คือ ยกหัวข้อธรรมขึ้นแสดงโดยย่อ ๒) วิถถนัย คือ แสดงหัวข้อธรรมนั้นโดยละเอียด และจบลงด้วยข้อสรุปแห่งธรรมนั้น ๆ

สรุปว่า สัมมาทิฏฐิสูตร เป็นการถามตอบข้อธรรมระหว่างพระสารีบุตรกับภิกษุทั้งหลาย ซึ่งคำถามเหล่านั้น คนทั้งหลายเข้าใจในสัมมาทิฏฐินั้นก็มี ไม่เข้าใจก็มี เป็นคนนอกศาสนาก็มี ในศาสนาก็มี กล่าวคือ สัมมาทิฏฐิด้วยที่ได้ฟังตามกันมาเป็นต้นก็มี ด้วยได้ประจักษ์ด้วยตนเองมากก็มี ฉะนั้น พระสารีบุตร จึงได้กล่าวหมายเอาคำถามของตนส่วนมากนั้น ย้ำถึง ๒ ครั้งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ที่เรียกกันว่า สัมมาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิ ด้วยเหตุอะไรบ้าง พระอริยสาวกจึงชื่อว่า มีสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ ในธรรมมาสู่พระสัทธรรมนี้”

๒.๔ หลักธรรมในสัมมาทิฏฐิสูตร

เนื้อหาของหลักธรรมในสัมมาทิฏฐิสูตร^{๓๒} แบ่งเป็น ๑๖ วาระ คือ (๑) กัมมปาถวาระ ว่าด้วยเรื่องของอุกศลและกุศล^{๓๓} (๒) อาหารวาระ ว่าด้วยเรื่องอาหาร (๓) ทุกขวาระ ว่าด้วยทุกข

^{๓๒} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๕๔๑.

อริยสัจ^{๓๔} (๔) ขรามรณวาระ ว่าด้วยเรื่องขราและมรณะ (๕) ขาติวาระ ว่าด้วยเรื่องชาติ (๖) ภววาระ ว่าด้วยเรื่องภพ (๗) อุปาทานวาระ ว่าด้วยเรื่องอุปาทาน (๘) ตัณหาวาระ ว่าด้วยเรื่องตัณหา (๙) เวทनावาระ ว่าด้วยเรื่องเวทนา (๑๐) ผัสสะวาระ ว่าด้วยเรื่องผัสสะ (๑๑) สฬายตนาวาระ ว่าด้วยเรื่องอายตนะ ๖ (๑๒) นามรูปวาระ ว่าด้วยเรื่องนามและรูป (๑๓) วิญญาณวาระ ว่าด้วยเรื่องวิญญาณ (๑๔) สังขารวาระ ว่าด้วยเรื่องสังขาร (๑๕) อวิชชาวาระ ว่าด้วยเรื่องอวิชชา (๑๖) อาสวะวาระ ว่าด้วยเรื่องอาสวะ

แต่ละวาระแบ่งเป็น ๒ ตอน (๑๖ x ๒ = ๓๒ ตอน) ตอนที่ ๑ เป็นสังเขปนัย^{๓๕} คือ ยกหัวข้อธรรมขึ้นแสดงโดยย่อ ตอนที่ ๒ เป็นวิถิการณัย คือ แสดงโดยละเอียด และจบลงด้วยข้อสรุปสำหรับ วาระที่ ๑ พระสารีบุตรตั้งคำถามขึ้นเอง และตอบเอง ส่วนวาระที่ ๒ – ๑๖ ภิคุทั้งหลายเป็นผู้ถาม พระสารีบุตรเป็นผู้ตอบ แต่ละวาระมีใจความดังนี้

๒.๔.๑ เรื่องอกุศลและกุศล

พระพุทธเจ้าได้ตรัสอธิบาย สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) ว่าเป็น ความรู้ในอริยสัจ ทั้ง ๔ รู้จักทุกข์ รู้จักเหตุให้เกิดทุกข์ (สมุทัย) รู้จักความดับทุกข์ (นิโรธ) รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ (มรรค) พระสารีบุตรได้อธิบายไว้ใน สัมมาทิฐิสูตรว่า ด้วยเรื่องอกุศลและกุศล เป็นเรื่องแรกเกี่ยวกับสัมมาทิฐิ ก็คือ รู้จักวิถีทางเกิดของกรรมที่เป็นอกุศลและกุศลจริง ตลอดจนรากเหง้าของอกุศล (อกุศลมูล) พร้อมทั้งรากเหง้าของกุศล (กุศลมูล) รู้จักตามความเป็นจริง เพราะมีสัมมาทิฐิ ดังนี้

๑) พระสารีบุตร ได้อธิบายขยายความคำนี้ว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อใดพระอริยสาวก รู้ชัดอกุศลกับทั้งรากเหง้าของอกุศล และรู้ชัดกุศลกับทั้งรากเหง้าของกุศล^{๓๖} เมื่อนั้น แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น พระอริยสาวกก็ชื่อว่า มีสัมมาทิฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่สัทธรรมนี้” (เป็นสังเขปนัย)

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๙/๘๒.

^{๓๔} พระโสภณมหาเถร (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลและเรียบเรียง โดย พระคันธสาราภิวงศ์, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๓๖๒.

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๕), หน้า ๔๑๒.

^{๓๖} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๕๔๓.

๒) พระสารีบุตรได้อธิบายขยายความ (เป็นวิถีดารณีย์) อย่างนี้ว่าด้วยเรื่อง อกุศล โดยยกเอาอกุศลกรรมบถ (วิถีทางเกิดของกรรมที่เป็นอกุศล) ขึ้นแสดง มี ๑๐ ประการ คือ (๑) การฆ่าสัตว์ (ปาณาติบาต) (๒) การลักของเขา (อทินนาทาน) (๓) การประพฤติดีในกาม (กามสุมิฉฉาจาร) (๔) พุดเท็จ (มุสาวาท) (๕) พุดส่อเสียด (ปิสุณาวาจา) (๖) พุดคำหยาบ (ผรุสวาจา) (๗) พุดเพ้อเจ้อ(สัมผัปปลาปา) (๘) ความเพ่งเล็งอยากได้สิ่งของ ๆ ผู้อื่น (อภิชฌา) (๙) ความปองร้ายเขา (พยาบาท) (๑๐) ความเห็นผิดเป็นถูก (มิจฉาทิฎฐิ)^{๓๗}

รากเหง้าแห่งอกุศล (อกุศลมูล) มี ๓ คือ (๑) ความโลภ (โลภะ) (๒) ความโกรธ (โทสะ) (๓) ความหลง (โมหะ)

กุศล ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ คือ (๑) เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ (เจตนางดเว้นจากปาณาติบาต) (๒) เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์ (เจตนางดเว้นจากการอทินนาทาน) (๓) เจตนางดเว้นจากการประพฤติดีในกาม (เจตนางดเว้นจากกามสุมิฉฉาจาร) (๔) เจตนางดเว้นจากการพุดเท็จ (เจตนางดเว้นจากการมุสาวาท) (๕) เจตนางดเว้นจากการพุดส่อเสียด (เจตนางดเว้นจากปิสุณาวาจา) (๖) เจตนางดเว้นจากการพุดคำหยาบ (เจตนางดเว้นจากผรุสวาจา) (๗) เจตนางดเว้นจากการพุดส่อเสียด (เจตนางดเว้นจากสัมผัปปลาปา) (๘) ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของ ๆ คนอื่น (อนภิชฌา) (๙) ความไม่ปองร้ายเขา (พยาบาท) (๑๐) ความเห็นถูกต้อง (สัมมาทิฎฐิ)

รากเหง้ากุศล (กุศลมูล) มี ๓ คือ (๑) ความไม่โลภ (อโลภะ) (๒) ความไม่โกรธ (อโทสะ) (๓) ความไม่หลง (อโมหะ)

ภิกษุเหล่านั้น ได้พากันชื่นชมยินดีภาษิตของพระสารีบุตรว่า “ดีจริง ขอรับ” แล้วได้ถามปัญหากับพระสารีบุตรต่อไปอีกว่า “อธิบายแม่เหตุอย่างอื่นมีอีกไหม ที่จะทำให้พระอริสาวกมีความเห็นตรง ประกอบด้วยความเลื่อมใสในธรรมไม่คลอนแคลน มาสู่พระสัทธรรมนี้”

พระสารีบุตรตอบว่า “พึงมีอยู่ เมื่อใดอริยสาวกรู้ชัดอาหาร เหตุเกิดแห่งอาหาร ความดับแห่งอาหาร และข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับแห่งอาหารเมื่อนั้น แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระอริยสาวกก็ชื่อว่า มีสัมมาทิฎฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้”

๒.๔.๒ เรื่องอาหาร

อาหารนั้นทำให้ชีวิตมนุษย์ และสัตว์ดำรงอยู่ได้ ถึงแม้ว่าอาหารจะมีความสำคัญต่อชีวิตดังกล่าว แต่ด้วยสัพพัญญุตญาณของพระพุทธเจ้าก็มีแง่คิดพิจารณาอาหารที่แยบยลยิ่งไปกว่านั้น

^{๓๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๙/๘๒.

จึงยังให้ปัญญาเจริญขึ้น ราคะกิเลส เป็นต้น ลดลงโดยลำดับ ดังนั้น หากรู้เฉพาะเพียงว่า อาหารมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชีวิตเท่านั้น การเกิดขึ้นมาของพระพุทธรเจ้าก็ไม่น่าเป็นลาภอันประเสริฐของมนุษย์แต่อย่างใด

ถามว่า อาหาร เป็นอย่างไร เหตุเกิดแห่งอาหาร เป็นอย่างไร ความดับแห่งอาหาร เป็นอย่างไร ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งอาหาร เป็นอย่างไร

ตอบว่า คือ อาหาร ๔ อย่างเหล่านี้ เพื่อให้สัตว์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว ดำรงชีพอยู่ได้ หรือเพื่อบุคคลสัตว์ทั้งหลายที่กำลังแสวงหาที่เกิด^{๓๘}

อาหาร แปลว่า นำมา มี ๔ อย่าง คือ

- ๑) อาหาร คือ คำข้าว(กวจิณการาหาร)^{๓๙} หยาบบ้างละเอียดบ้าง
- ๒) อาหาร คือ การสัมผัส (ผัสสาหาร)
- ๓) อาหาร คือ ความจงใจ (มโนสัญเจตนาหาร)
- ๔) อาหาร คือ วิญญาณ (วิญญาณาหาร)

ร่างกายของมนุษย์ และสัตว์ล้วนแต่ต้องการอาศัย กวจิณการาหาร^{๔๐} คือ สารอาหารที่หล่อเลี้ยงร่างกายช่วยให้รูป คือ กรรม จิต อุตฺต เกิดดำรงอยู่ และดับไปในที่สุด

สารอาหารนี้มีอยู่ทุก ๆ ส่วนของวัตถุทั้งหมดในจักรวาล หมายความว่า วัตถุทุกชิ้นล้วนมีสารอาหารอยู่จะมาก หรือน้อยแล้วแต่วัตถุ

ดังนั้น วัตถุธาตุทั้งหลายในโลกจะต้องมีองค์ประกอบอย่างน้อย ๘ ชนิดคือ

- ๑) ปฐวีธาตุ
- ๒) อาโปธาตุ
- ๓) เตโชธาตุ
- ๔) วาโยธาตุ

^{๓๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๐/๘๔.

^{๓๙} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๕๖๘.

^{๔๐} สมบูรณ์ ตาสนธิ, ๑ เดือน ดุจจิตให้นิพพาน, (นนทบุรี: บริษัท อินค์ ปัยอนด์บุ๊ก, ๒๕๕๕), หน้า

๕) วรรณลี

๖) กลิ่น

๗) รสชาติ

๘) สารอาหาร

รวมทั้งหมดเรียกว่า อวินิพโกรูป ๘ แปลว่า รูปที่แยกออกจากกันไม่ได้ จริงอยู่ว่าอาหารที่เราทานเข้าไปส่วนมาก ล้วนมีประโยชน์ต่อร่างกาย เป็นพลังงานที่หล่อเลี้ยงชีวิต ถ้าขาดอาหารร่างกายของเราจะอยู่ไม่ได้

อาหารที่ดีก็มีอิทธิพลต่อสุขภาพจิตได้เช่นกัน แม้ครั้งพุทธกาล พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตอนเผยแผ่พระพุทธศาสนา การจะเดินทางจากเมืองหนึ่งไปเมืองหนึ่ง ซึ่งมีภิกษุเป็นบริวารอีกหลายร้อยพันรูป พระพุทธองค์ยังทรงคำนึงว่า ภิกษุผู้เป็นสาวก จักมีภักตอาหารเลี้ยงชีพหรือไม่ เพื่อเป็นไปในการดำรงชีพ และปฏิบัติธรรมสู่กระแสแห่ง มรรค ผล นิพพาน

สำหรับสังคมไทย บางส่วนมองเรื่องอาหารการกินเป็นเรื่องของสังคม ชนชั้น บางครั้งก็ต้องการกินกันแต่เพียงยี่ห่อ ไม่ได้คำนึงถึงประโยชน์แต่การใด

บางสังคม บางกลุ่มก็กินเจ ซึ่งการกินเจนั้นแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) กินเพื่อสุขภาพ

๒) กินเพื่อให้ตัวเองเกิดคุณวิเศษ

ในประเภทที่ ๒ เป็นอันตราย คือ กินเพื่อให้ผู้อื่นรู้ว่าเรามีศีล รักษาศีล เป็นคนดีมากกว่าคนอื่น และที่รุนแรงไปกว่านั้นได้แก่ การเข้าใจว่ากินเจแล้วจะเกิดคุณวิเศษ ไม่มีโลก มีโกธ มีหลง หรือเป็นพระอริยเจ้า อย่างนี้ก็จะกลายเป็น สิลพตปราคาส (มิจฉาทิฎฐิ)^{๔๑} ไป ในสมัยพุทธกาล หรือสังคมในปัจจุบันก็มีความคิดเช่นนี้เป็นจำนวนมาก แท้ที่จริงแล้ว อาหารเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงร่างกายเท่านั้น และก็เป็นปัจจัยให้เรารักษาศีล อีกทั้งเพื่อการปฏิบัติธรรมเท่านั้นเอง แต่ไม่ได้เป็นเหตุให้เราบรรลุธรรม^{๔๒} อภิญญา มรรค ผล นิพพาน^{๔๓} แต่ประการใด เพราะทุกสิ่งล้วนเป็นเรื่องของจิตใจ ต้องฝึกกันที่ใจเท่านั้น คุณวิเศษเหล่านั้นจึงจะเกิดขึ้นได้

^{๔๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๙/๑๔๓.

^{๔๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๔๖.

^{๔๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓/๓๓-๓๓.

กวจิการาหารนั้น นำมาซึ่งรูปอันเกิดจากโอชา คือ ข้าว น้ำ ขนมนมเนย ทำให้เกิดอาหารขสุทฐัญญกกลาปในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย มีมนุษย์ เป็นต้น เป็นอาหารแห่งรูปกายของสัตว์ หล่อเลี้ยง และทำความเจริญให้แก่ร่างกายของสัตว์ ถ้าขาดอาหารเสียแล้วรูปกายของสัตว์จะพลันพินาศลง ดำรงชีวิตอยู่ไม่ได้ องค์กรธรรมได้แก่ โอชาที่อยู่ในอาหารต่างๆ ก็คือ อาหารรูปนั่นเอง เรียกกวจิการาหาร เป็นรูปปรมาตม

ส่วนผัสสาหาร^{๔๔} นำมาซึ่งเวทนา คือ การเสวยอารมณ์ สุข ทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์ ให้เกิดขึ้น องค์กรธรรมได้แก่ผัสสะเจตสิก ที่ในจิตทั้งหมด เวทนาทั้งหลายนั้น ถ้าไม่มีผัสสะแล้ว ก็เกิดขึ้นหาได้ไม่ เพราะผัสสะนี้แหละเป็นเหตุให้เกิดเวทนา จึงว่าผัสสะเป็นอาหารของเวทนา ผัสสาหารเป็นเจตสิกปรมาตม

สำหรับมนัสสเจตนาหาร นำมาซึ่งปฏิสนธิวิญญาณ คือ การเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม และอบายสัตว์ องค์กรธรรมได้แก่ เจตนาเจตสิกที่ในอกุศลจิต ๑๒ โลภียกุศลจิต ๑๗ เจตนาที่เป็นกุศล และอกุศลนี้แหละ เป็นเหตุให้เกิดวิญญาณอันเป็นกุศลวิบาก อกุศลวิบาก ทั้งปฏิสนธิกาล และในปวัตติกาล ถ้าไม่มีเจตนา คือ กรรมมาปรุงแต่งแล้ว สัตว์ทั้งหลายเมื่อตายแล้วก็ไม่มี การเกิด เมื่อไม่เกิดก็ไม่มี การเห็นการได้ยิน เป็นต้น ดังนั้นเจตนาเจตสิกจึงได้ชื่อว่าเป็น มนัสสเจตนาหาร เป็นเจตสิกปรมาตม

และวิญญาณาหาร^{๔๕} นำมาซึ่งเจตสิก และกัมมชรูป องค์กรธรรมของวิญญาณาหาร ได้แก่ จิตทั้งหมดนำมาซึ่งเจตสิก เพราะจิตและเจตสิกนั้นเกิดพร้อมกัน แต่จิตเป็นประธาน จึงกล่าวได้ว่า จิตนำมาซึ่งเจตสิก ส่วนกัมมชรูปเป็นรูปที่เกิดจากกรรม อันได้กระทำมาแต่อดีตก็จริง แต่ว่าในภพปัจจุบันนี้ กัมมชรูปเกิดพร้อมกับจิตทุก ๆ ขณะจิต (ในปัญญจโวการภูมิ) ดังนั้นก็กล่าวได้ว่า จิตนำมาซึ่งกัมมชรูป

เมื่อพระสารีบุตรได้แสดงสัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบ ในเบื้องต้นก็คือ รู้จักอกุศล รู้จักอกุศลมูล รู้จักกุศล รู้จักกุศลมูล เป็นต้น อันเป็นสัมมาทิฐิที่คนทั่วไปพึงมีเป็นพื้นฐานแล้ว ต่อจากนั้นก็แสดงเรื่องของอาหาร เป็นอันดับต่อไป เมื่อภิกษุทั้งหลายได้ถามต่อไป พระสารีบุตรจึงได้แสดงอธิบายสังจวาระ ดังต่อไปนี้

๒.๔.๓ เรื่องสังจวาระ

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมทางอากาศ เล่มที่ ๘ , พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๓๘.

^{๔๕} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๕๓๐.

สิ่งนี้เป็นความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ พระพุทธองค์ตรัสว่า “สัมมาทิฐิ คือ ความเข้าใจเกี่ยวกับทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์” ดังนั้น สัมมาทิฐิจึงเป็นความเข้าใจเกี่ยวกับอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ความรู้เกี่ยวกับอริยสัจ ๔ มี ๓ ขั้น คือ

๑) สัจญาณ ความเข้าใจในความจริงเกี่ยวกับอริยสัจ เช่น เข้าใจว่าอุปาทานขั้น ๕ คือ ทุกข์

๒) กิจจญาณ ความเข้าใจหน้าที่ซึ่งจะต้องปฏิบัติ เช่น เข้าใจว่าทุกข์สัจเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้

๓) กตญาณ ความเข้าใจว่าหน้าที่นั้นได้ทำสำเร็จแล้ว เช่น เข้าใจว่าได้กำหนดรู้ทุกข์สัจแล้ว

ซึ่งคำถามเหมือนในอาหารวาระ เพียงแต่เปลี่ยนเป็นทุกข์ในเบื้องต้น และทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา เป็นที่สุด

คำตอบ แบ่งเป็น ๒ คือ

๑) เมื่อพระอริยสาวก รู้จักทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ (สมุทัย) ความดับแห่งทุกข์ (นิโรธ) ข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับทุกข์ (ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา)^{๔๖} แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้พระอริยสาวกก็ชื่อว่ามีสัมมาทิฐิ (สังเขปนัย)

๒) พระสารีบุตรอธิบายความหมายของทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ (ทุกข์สมุทัย) ความดับแห่งทุกข์ (ทุกข์นิโรธ) และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์ (ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา) ตามนัยอริยสัจ ๔ (วิถถารณัย) โดยละเอียดตามสมควรดังนี้

เรื่องอริยสัจ ๔ นี้ เป็นหลักธรรมอันสำคัญในพระพุทธศาสนา นับว่าเป็นที่รวมแห่งธรรมะทั้งสิ้น การรู้จักทุกข์ ก็คือ รู้จักว่า ชาติ ความเกิด เป็นทุกข์ ความแก่ เป็นทุกข์ มรณะ ความตาย เป็นทุกข์ โสกะ ความแห้งใจ ปริเทวะ ความคร่ำครวญ ทุกขะ ความไม่สบายกาย โทมนัสสะ ความไม่สบายใจ อุปายาสะ ความคับแค้นใจ ล้วนเป็นทุกข์ การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รัก เป็นทุกข์ การไม่ได้สิ่งที่ต้องการ เป็นทุกข์ ว่าโดยย่อ อุปาทานขั้น ๕ เป็นทุกข์ นี้เรียกว่า ทุกข์

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสัสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวรค์, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๓๖๑.

ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ คือ การรู้จัก ตัณหา ความอยาก ความดิ้นรนของใจ ความทะยานอยาก อันเป็นไปเพื่อภพใหม่ ประกอบกับ นันทิ ความเพลิน ราคะ ความยินดีติดใจ มีปกติให้เฟลิดเฟลิดในอารมณ์นั้น ๆ ได้แก่ กามตัณหา (ความทะยานอยากในกาม) ภวตัณหา (ความทะยานอยากเป็นนั่นเป็นนี่) วิภวตัณหา (ความทะยานอยากไม่เป็นนั่นเป็นนี่) นี้เรียกว่า ทุกขสมุทัย^{๔๗}

ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ คือ การรู้จักความดับตัณหา สำรอกตัณหาออกได้ไม่มีเหลือ การสละตัณหาเสียได้ การสลัดคืนเสียได้ ความพ้นตัณหาเสียได้ ความไม่อาลัยเกาะเกี่ยวผูกพันในตัณหา นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธ

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คือ การรู้จัก อริยมรรคมีองค์ ๘^{๔๘} อันได้แก่

- ๑) สัมมาทิฐิ ความเห็นถูกต้อง (ชอบ)
- ๒) สัมมาสังกัปปะ ความดำริถูกต้อง (ชอบ)
- ๓) สัมมาวาจา การเจรจาถูกต้อง (ชอบ)
- ๔) สัมมากัมมันตะ การงานถูกต้อง (ชอบ)
- ๕) สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพถูกต้อง (ชอบ)
- ๖) สัมมาวายามะ ความพยายามถูกต้อง (ชอบ)
- ๗) สัมมาสติ ความระลึกถูกต้อง (ชอบ)
- ๘) สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นถูกต้อง (ชอบ)

เมื่อใด พระอริยสาวกผู้ชัดในทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อย่างนี้ เมื่อนั้น ท่านละราคานุสัย บรรเทาภิกขานุสัย ถอนทิฏฐานุสัย และมานานุสัยที่ว่า “เป็นเรา” โดยประการทั้งปวง แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้พระอริยสาวกก็ชื่อว่า มีสัมมาทิฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้^{๔๙}

ตั้งแต่วาระที่ ๔ คือ ขรามรณวาระ เป็นต้นไป คำตอบดำเนินไปตามนัยแห่งปฏิจจสมุปปาต รูปแบบคำอธิบายดำเนินไปตามอริยสัจ ๔ เหมือนเดิม

๒.๔.๔ เรื่องขรามรณะ

^{๔๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๑/๘๖.

^{๔๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓/๓๑.

^{๔๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๑/๘๗.

ชรา ได้แก่ ความแก่เสื่อมโทรม มีความแก่ความเสื่อมของชั้นที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ภพเป็นลักษณะ มีการนำเข้าไปใกล้ตาย เป็นกิจ มีการทำลายวัยที่ดี เป็นอาการปรากฏ มีรูปที่กำลังแก่เป็นเหตุใกล้^{๕๐} ชรา^{๕๑} นับเป็น ๒ คือ รูปชรา และนามชรา

รูปชรา หมายถึง ความชราของรูปที่เกิดขึ้นตามวัย โดยมีอาการปรากฏให้เห็นด้วย นัยน์ตา ผมหงอก หน้างเหี่ยว ฟันหัก หลังโก่ง เป็นต้น ที่มองเห็นปรากฏชัด (ปากฏชรา) เป็นความชราที่เปิดเผย คือ ไม่ปกปิด (อัปปกิจจันนชรา)

รูปชรานี้ยังจำแนกออกได้เป็น ๒ คือ อภิกกมชรา แก่ขึ้น และปฏิกกมชรา แก่ลง ผู้ที่อยู่ในวัยที่ ๑ มันททสก วัยอ่อน (แรกเกิด ถึง ๑๐ ขวบ) จนถึงวัยที่ ๔ พลทสกวัย วัยที่มีกำลังนั้น (๓๐ ปีถึง๔๐ ปี) เรียกว่า อภิกกมชรา คือ กำลังแก่ขึ้น ส่วนผู้ที่เลยวัยที่ ๔ พลทสกวัยไปแล้วนั้น เรียกว่า ปฏิกกมชรา คือ กำลังแก่ลง

นามชรา หมายถึง ความชราที่ไม่ปรากฏ คือ ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยนัยน์ตา เรียกว่า แก่ปกปิด คือ ปรมัตถชรา หรือ ขณิกชรา (ปฏิจันนชรา)

มรณะ ได้แก่ ความตาย มีการเคลื่อนย้ายจากภพที่ปรากฏอยู่ เป็นลักษณะ มีการจากสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตทั้งปวง บรรดาที่เคยพบเห็นกันในภพนี้ เป็นกิจ มีการย้ายที่อยู่จากภพเก่า เป็นอาการที่ปรากฏ มีนามรูปที่กำลังดับ เป็นเหตุใกล้ มี ๒ คือ รูปมรณะ และนามมรณะ

รูปมรณะ^{๕๒} หมายถึง ความดับไปของรูป ที่เรียกว่า ภัคฺคขณะ เป็นสมมติมรณะ อย่างเช่น คนตาย สัตว์ตาย เป็นต้น

นามมรณะ หมายถึง ความดับไปของนามชั้น ๔ เรียกว่า ภัคฺคขณะ เช่นกัน

ดังนั้น เมื่อมีความเกิดขึ้น ก็เป็นที่แน่นอนว่าจะต้องมีชรา และมรณะเป็นที่สุด แต่ถ้าชาติ คือการเกิดขึ้น ไม่ปรากฏขึ้นแล้ว ชรา มรณะ ก็จะไม่ปรากฏไม่ได้

อนึ่ง คำว่า มรณะ หรือ ตาย นี้มีคำที่ใช้ในความหมายหลายคำด้วยกันเป็นต้นว่า

จติ	ตาย
จวนตา	การเคลื่อนไป
เกโท	การทำลายไป

^{๕๐} ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), **คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมทางอากาศ เล่มที่ ๘**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๔๙.

^{๕๑} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๕๘๔.

^{๕๒} ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), **คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมทางอากาศ เล่มที่ ๘**, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๕๑.

อนตรธาน	การสูญหาย
มัจจุ	ความตาย
กาลกิรียา	การทำกาละ
ขนธานัมโภ	ความแตกแห่งชั้น
กเลวรสสนิกเขโป	การทอดทิ้งสรีระร่างกาย
ชีวิตินทรียสสุอปจณโท	การขาดไปซึ่งชีวิตินทรีย์

อันที่จริง โดยปรมัตถ์ ชั้นทั้งหลายเท่านั้น แตกดับ ไม่ใช่สัตว์อะไร ๆ เลยตาย เมื่อชั้นทั้งหลายกำลังแตกดับอยู่ สัตว์ก็ชื่อว่า กำลังตาย เมื่อแตกดับแล้ว ก็มีโวหารว่า ตายแล้ว

ในขรามรณะวาระนี้^{๕๓} การแตกดับแห่งชั้นทั้งหลายมีได้โดยจตุโวการภพ (นามชั้น ๔) การทอดทิ้งซากศพมีได้โดยเอกโวการภพ (รูปชั้น ๑) หรือการแตกดับแห่งชั้นทั้งหลาย พังทราบด้วยจตุโวการภพ ส่วนการทอดทิ้งซากศพ พังทราบด้วยสามารถแห่งภพทั้งสองที่เหลือ (เอกโวการภพ และปัญจโวการภพ) เพราะซากศพ กล่าวคือ รูปร่างเกิดขึ้นเฉพาะใน ๒ ภพ

อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่ชั้นทั้งหลายในเทวโลก และพรหมโลกมีขึ้นจากตุมมหาราชิกา เป็นต้นแตกดับไปอย่างเดียว ไม่ทิ้งอะไรไว้ ส่วนการทอดทิ้งซากศพไว้มีอยู่ในสัตว์ทั้งหลายมีมนุษย์ เป็นต้น ความตายโดยเหตุที่ทอดทิ้งซากศพไว้ พระสารีบุตรเถระ แสดงข้อความไว้ว่า การทอดทิ้งซากศพ พังทราบ ขราและมรณะทั้งสองอย่างนี้ ท่านกล่าวรวมกันว่า ขรามรณะ ดังนี้แล

๒.๔.๕ เรื่องชาติ

ชาติ คือ ความเกิด^{๕๔} ได้แก่ ชาติ (อายตนะยังไม่ครบ) สัญชาติ (อายตนะสมบูรณ์) ความกำวลง (สู่ครรภ์) ความบังเกิด (เกิดเป็นฟองและเกิดเป็นตัว) ความบังเกิดอันยิ่ง (เกิดในถ้ำ ไคลและผุดเกิด) แต่โดยปรมัตถ์ ชั้นทั้งหลายเท่านั้นแหละ ปรากฏขึ้นไม่ใช่สัตว์ปรากฏ

ชั้น^{๕๕} นั้น หมายถึงเอาชั้น ๑ ในเอกโวการภพ ชั้น ๔ ในจตุโวการภพ และชั้น ๕ ในปัญจโวการภพ ส่วนการอุบัติ พังทราบการสงเคราะห์ด้วยอายตนะที่กำลังเกิดขึ้นในภพนั้น ๆ

ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดขรา และมรณะ มีการเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในภพนั้น ๆ เป็นลักษณะมีการเป็นไปคล้ายกับว่า มอชชั้น ๕ ที่มีขอบเขตในภพหนึ่ง ๆ ให้แก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นกิจมีการผุดขึ้นในภพนี้จากภพก่อน เป็นอาการปรากฏ มีสภาพที่เต็มไปด้วยทุกข์ เป็นผลปรากฏ มีรูปนามที่เกิดขึ้นครั้งแรก เป็นเหตุใกล้

^{๕๓} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๕๘๘.

^{๕๔} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๕๘๘.

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน ม.อ.อ. (ไทย) ๓/๑/-/๑๗๐.

ชาติอันเกิดมีขึ้นได้เพราะมีภพเป็นปัจจัย ได้แก่ การเกิดขึ้นในภพใหม่ (ปฏิสนธิชาติ)เป็นครั้งแรกของโลกียวิปากญาณ เจตสิก และกัมมชรูป นี่ก็คือ อุปัตติภพใน ๓๑ ภูมิ

อีกนัยหนึ่งตามธรรมดาสามัญว่า นับแต่สัตว์เกิดมาจนกระทั่งตาย เรียกว่า ชรา ขณะที่กำลังตาย เรียกว่า มรณะ

อายุของมนุษย์ในสมัยพุทธกาล ตามปกติธรรมดาสามัญทั่ว ๆ ไป ก็ประมาณ ๑๐๐ ปี คือ มีความชราอยู่ ๑๐๐ ปี ใน๑๐๐ ปีนี้จัดเป็น ๑๐ วัยหรือ ๑๐ ระยะ ดังนี้

๑) วัยอ่อน (มนุททสก) นับแต่แรกเกิดถึง ๑๐ ขวบ ยังเป็นทารกอยู่เพิ่งสอนนั่ง สอนยืน สอนเดิน สอนพูด เล่นดิน กินฝุ่นไปตามประสาทารก

๒) วัยสนุก (จิฑาททสก) นับแต่อายุ ๑๐ ปีถึง ๒๐ ปี ชอบสนุกเฮฮา ร่าเริงสนุกที่ไหนไปทีนั้น กำลังกินกำลังนอน คือ กินมาก นอนมาก เล่นมาก

๓) วัยงาม (วณฺณทสก) นับแต่อายุ ๒๐ ปีถึง ๓๐ ปี กำลังหนุ่ม กำลังสาว รักสวยรักงาม ยินดีอยู่กับอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยินดี เพลิดเพลินอยู่กับอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความเพลิดเพลิน ไม่นึกถึงความยากลำบากทั้งปวง

๔) วัยมีกำลัง (พลทสก) นับแต่อายุ ๓๐ ปีถึง ๔๐ ปี กำลังเข้มแข็ง และขันแข็งในการทำงานที่จะตั้งเนื้อตั้งตัวให้เป็นหลักฐาน คิดถึงการงานมากกว่าความสนุกสนานเพลิดเพลิน

๕) วัยมีปัญญา (ปญฺญาทสก) นับแต่อายุ ๔๐ ปีถึง ๕๐ ปี มีสติรอบคอบ กำลังมีปัญญาเฉียบแหลม รู้จักเหตุ ผล รู้จักคุณ-โทษ รู้จักประโยชน์และมีใช้ประโยชน์

๖) วัยเสื่อม (หानิทสก) นับแต่อายุ ๕๐ ปีถึง ๖๐ ปี ทั้งกำลังกาย และปัญญาความคิด เริ่มลดน้อยถอยลง เสื่อมลง อ่อนแรงทั้งกายใจ

๗) วัยชรา (ปพฺพาททสก) นับแต่อายุ ๖๐ ปีถึง ๗๐ ปี ร่วงโรยมากเข้า ตาก็มักจะฝ้าฟาง ไม่ใคร่เห็น หูก็ซักตึง ความจำเริ่มเสื่อม

๘) วัยหลังโกง (วงฺกทสก) นับแต่อายุ ๗๐ ปีถึง ๘๐ ปี มีหลังอ่อนค่อมลงมา ไปไหนก็ต้องใช้ไม้ค้ำ อย่างที่เรียกว่า “เท้า ๓ ขา ตา ๒ ชั้น ฟันนอกปาก” ทนทรมาณแบกสิ่งขาร่างกายด้วยความลำบาก

๙) วัยหลง (โมฆุททสก) นับแต่อายุ ๘๐ ปีถึง ๙๐ ปี ความทรงจำเลอะเลือน พุดผิดพลาดบ่อย สิ้นหน้าสิ้นหลัง อย่างเช่น กินแล้วบอกว่ายังไม่ได้กิน เป็นต้น

๑๐) วัยนอน (สยณทสก) นับแต่อายุ ๙๐ ปีถึง ๑๐๐ ปี ถึงกับลุกไม่ไหว รับแขกในที่นอน บางครั้งนอนกินนอนถ่าย นอนรอความตายเท่านั้นเอง

อีกนัยหนึ่ง เปรียบเทียบมนุษย์ว่าเหมือนกับสัตว์ดิรัจฉาน ๔ จำพวก ซึ่งเป็นคติที่น่าคิดอยู่โดยเปรียบไว้ว่า

ตอนเด็ก อุปมาเหมือน หมู มีแต่กินนอน กินมาก นอนมาก
 ตอนกลาง อุปมาเหมือน โค ต้องทำงานวันยังค่ำ คร่ำเคร่งในการยังชีพ
 ตอนแก่ อุปมาเหมือน สุนัข ต้องเฝ้าบ้าน เลี้ยงลูกหลาน
 ตอนห่อหมก อุปมาเหมือน ลิง อันเป็นที่ชวนหัว และยั่วเย้าของลูกหลาน
 อย่างไรก็ตาม ๑๐๐ ปีนั้นเป็นเรื่องสมัยพุทธกาล สำหรับในปัจจุบันมาตรฐานอยู่ที่ ๗๕ ปี คิดเทียบดูก็แล้วกันว่า อายุของมนุษย์เราสมัยนี้จะเหลือสักเท่าใด

๒.๔.๖ เรื่องภพ

ธรรมชาติที่เป็นเหตุให้ผลเกิดขึ้นชื่อว่า กัมมภพ^{๕๖} ได้แก่ อกุศลเจตนา โลภียกุศลเจตนา ธรรมชาติที่เข้าไปเกิดในภพใหม่ และที่เกิดเพราะอาศัยกรรม ชื่อว่า อุปัตติภพ^{๕๗} ได้แก่ โลภียวิปากจิต เจตสิก กัมมชรูป ภพเป็นปัจจัยแก่ชาติ คือ ชาติจะปรากฏเกิดมีขึ้นมาได้ เพราะมีภพเป็นปัจจัย มีความเป็นกรรม เป็นลักษณะ มีการทำให้เกิด เป็นกิจ มีความเป็นกุศล อกุศล เป็นอาการปรากฏ มีอุปาทาน เป็นเหตุใกล้ สำหรับอุปัตติภพ มีความเป็นผลของกรรม เป็นลักษณะ มีการเกิดขึ้น เป็นกิจ มีความเป็นอภัยกตธรรม เป็นอาการปรากฏ มีอุปาทาน เป็นเหตุใกล้

ภพที่เกิดขึ้นได้เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัยนั้น คือ กัมมภพ และอุปัตติภพ^{๕๗}

เรียกว่า กรรมนั้นเองท่านกล่าวว่า ภพ โดยกล่าวถึงผลเหมือนคำทั้งหลายดังเช่น การอุปบัติขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นเหตุนำมาซึ่งความสุข และการสะสมบาปเป็นเหตุนำมาซึ่งทุกข์ เพราะกรรมภพนั้นเป็นเหตุแห่งอุปัตติภพ ขันธปัญญจกที่ค้นหาและทิวฐิยัตตรองแล้วเกิดขึ้นแล้วโดยกรรมนั้น ชื่อว่า อุปัตติภพ ด้วยขันธปัญญจกนั้น ตั้งวิเคราะห์ว่า เป็นที่เกิด (แห่งปฏิสนธิจิต)

เมื่อเป็นอย่างนี้ ทั้ง ๒ อย่าง คือ กรรมภพ และอุปัตติภพ ท่านกล่าวว่า เป็นกามภพโดยประการทั้งปวง ในรูปภพ และอรุภพก็ทำนองเดียวกัน

ภพ ซึ่งหมายถึงเฉพาะอุปัตติภพนั้น จำแนกได้เป็น ๙ ภพ คือ จำแนก โดยภูมิมี ๓ ภพ โดยขันธมี ๓ ภพ และโดยสัญญา มี ๓ ภพ เหมือนกัน มีรายละเอียดดังนี้

จำแนกโดยภูมิ มี ๓ ภพ คือ

๑) สัตว์ที่เกิดในกามภูมิ มี ๑๑ ภูมิ (กามภพ)^{๕๘}

^{๕๖} ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมทางอากาศ เล่มที่ ๘, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๔๕.

^{๕๗} สมเด็จพระพุทธโฆสเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียง โดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาท อาสนเถระ) พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๙๕๒.

^{๕๘} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๗๘/๕๔๑.

๒) สัตว์ที่เกิดในรูปภูมิ มี ๑๖ ภูมิ (รูปภพ)

๓.) สัตว์ที่เกิดในอรูปภูมิ มี ๔ ภูมิ (อรูปภพ)

จำแนกโดยชั้น มี ๓ ภพ คือ

๑) สัตว์ที่เกิดโดยมีชั้นครบทั้ง ๕ ชั้น ได้แก่ สัตว์ในกามภูมิ ๑๑ และในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ)

๒) สัตว์ที่เกิดโดยมีชั้น ๔ ชั้น (เว้นรูปชั้น) ได้แก่ สัตว์ในอรูปภูมิ ๔ ภูมิ

๓) สัตว์ที่เกิดมาโดยมีรูปชั้นเพียงชั้นเดียว ได้แก่ อสัญญสัตตภูมิ

จำแนกโดยสัญญา มี ๓ ภพ คือ

๑) สัตว์ที่มีนามชั้น หมายถึงว่า สัตว์นั้นมีจิตและเจตสิก ได้แก่ สัตว์ในกามภูมิ ๑๑ ในรูปภูมิ ๑๕ (อสัญญสัตตภูมิ) และในอรูปภูมิ ๓ (เว้นเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ) เรียกว่า สัญญีภพ

๒) สัตว์ที่ไม่มีนามชั้น หมายถึงว่า สัตว์นั้นไม่มีจิตและเจตสิก ได้แก่ สัตว์ในอสัญญสัตตภูมิ ๑ ภูมิ เรียกว่า อสัญญีภพ

๓) สัตว์ที่ไม่มีสัญญาหยาบ มีแต่สัญญาที่ละเอียดอ่อนเหลือเกิน จนเกือบจะรู้สึกว่ามี หมายถึงว่าเป็นสัตว์ที่จะนับว่าไม่มีนามชั้นก็ไม่ใช่ จะว่ามีนามชั้นก็ไม่เชิง ได้แก่ สัตว์ในเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ เรียกว่า เนวสัญญานาสัญญายตนภพ^{๕๙}

๒.๔.๗ เรื่องอุปาทาน

ธรรมเหล่าใดย่อมยึดมั่นในอารมณ์ ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า อุปาทาน^{๖๐} ธรรมเหล่าใด ยึดถืออย่างแรงกล้า (คือถือไว้ไม่ปล่อย) ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า อุปาทาน

ตัณหา คือ ความอยากได้ในอารมณ์ที่ตนยังไม่ได้

อุปาทาน คือ ความยึดมั่นในอารมณ์ที่ตนได้มาแล้วนั้นไม่ยอมปล่อย

อีกนัยหนึ่ง ตัณหา คือ ความชอบใจต้องการอารมณ์ที่ตนได้พบครั้งแรก อุปาทาน คือ ความติดใจในอารมณ์ที่ตนได้พบนั้นไม่หาย ครุ่นคิดถึงอยู่เสมอ

ตัณหา เปรียบไว้ว่าเหมือนต้นไม้อย่างเล็กอยู่ ย่อมถอนได้ง่าย

ส่วนอุปาทาน เหมือนต้นไม้ที่ใหญ่โตแล้ว ถอนยาก เพราะรากแก้วยึดมั่นเสียแล้ว

^{๕๙} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๑๓.

^{๖๐} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๕๙๑.

ธรรมชาติที่เข้าไปยึดมั่น ได้แก่ ตัณหา และทริภุคคที่มีกำลังมาก อุปาทานเป็นปัจจัยแก่ภพ คือ ภพจะปรากฏขึ้นมิได้เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย อุปาทานมีการยึดไว้ เป็นลักษณะ มีการไม่ปล่อยเป็นกิจ มีตัณหาที่มีกำลังอย่างมั่นคง และมีความเห็นผิด เป็นผล มีตัณหา เป็นเหตุใกล้ อุปาทานที่เป็นปัจจัยช่วยอุปการะให้เกิดภพนั้น ก็ได้แก่ อุปาทาน ๔^{๖๑} คือ

- ๑) ความยึดมั่นในกามคุณ (กามุปาทาน)
- ๒) ความยึดมั่นในความเห็นผิด (ทิฏฐุปาทาน)
- ๓) ความยึดมั่นในศีลพรตที่ไม่ใช่ทาง (ศีลพทุปปาทาน)
- ๔) ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอัตตา (อตตวาทุปาทาน)

๑) ความยึดมั่นในกามคุณ (กามุปาทาน) กามนั้น คือ วัตถุกามและกิเลสกาม วัตถุกาม อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย ว่าเป็นของเรา ด้วย กิเลสกาม อันเป็นอาการที่ยึดมั่นแสดง ดังนี้

นี่เป็นของเรา (เอตมม)

เราเป็นนี่ (เอโสหสมมิ)

นี่เป็นอัตตาตัวตนของเรา (เอโส เม อตตทา)

ในข้อความยึดมั่นในกามคุณ (กามุปาทาน) นี้ อธิบายแต่เพียงว่า ความยึดมั่นว่าเป็นของเราในวัตถุกามทั้งหลาย มีรูป เสียง เป็นต้น ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจเป็นของเรา ก็ได้ชื่อว่า ได้ยึดมั่นเอากิเลสกามไว้ด้วย แต่อย่างไรก็ตามถ้าไม่มีความยึดมั่นต่อวัตถุกามทั้งหลาย คือ รู้สึกเฉย ๆ ไม่เกิดความรักใคร่ปรารถนาพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ กิเลสกามก็ไม่เกิดเช่นกัน

สำหรับปุถุชนผู้ที่เกิดพอใจด้วยอำนาจความใคร่ในกามทั้งหลาย ยังไม่สามารถปล่อยวางจากวัตถุกามนั้น ๆ มีรูปเสียง เป็นต้น ย่อมยึดมั่นกิเลสกามไปด้วยกัน

ในฉัปปาณโกปมสูตร^{๖๒} พระพุทธองค์ตรัสว่า ทวาร ๖ ของทุกคนเหมือนสัตว์ ๖ ประเภทที่หลงไหลในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ว่า

ตา	เหมือน	งู
หู	เหมือน	จระเข้
จมูก	เหมือน	นก
ลิ้น	เหมือน	สุนัขบ้าน
กาย	เหมือน	สุนัขจิ้งจอก

^{๖๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕/๒๙๓.

^{๖๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๕๗/๒๖๒-๒๖๕.

ใจ เหมือน ลิง

ตา ชอบดูสิ่งที่มีลวดลาย และเรื่องปกปิดเร้นลับ ไม่ชอบแลดูสิ่งที่เปิดเผยเรียบง่าย
อย่างธรรมดา เหมือนงูที่ชอบเลื้อยในที่รกครึ้มไม่ราบเรียบ อย่างเช่น จอมปลวก เป็นต้น

หู เป็นรูช่องให้เสียงลอดผ่าน เหมือนจระเข้ที่ชอบอยู่ในโพรงหรือถ้ำใต้น้ำ

จมูก ชอบสูดดมกลิ่นในอากาศ เหมือนนกที่โฉบบินไปในอากาศ

ลิ้น ชอบลิ้มรสอาหารหลากหลายของชาวบ้าน เหมือนสุนัขที่ชอบคลุกจุลินอนอยู่ใน
บ้าน

กาย ชอบสัมผัสของมนุษย์ต่างเพศ เหมือนสุนัขจิ้งจอกชอบกินเนื้อมนุษย์ในป่าช้า

ใจ มีธรรมชาติซัดส่ายไม่หยุดนิ่ง เหมือนลิงที่เคลื่อนไหวซุกซนไม่หยุดนิ่งชอบพาเข้าป่า

กิเลสทั้งหลายเป็นสิ่งที่ถูกสะสมไว้ในกระแสนิจตภาพแล้วภพเล่า เมื่อพบกับเหตุปัจจัยที่
เหมาะสม กิเลสดังกล่าวจะพุดขึ้นในใจส่งผลให้แสดงออกปฏิกิริยาออกมาทางกายหรือวาจา เหมือน
ทารกที่ยังไม่มีความต้องการทางเพศ เพราะภาวะร่างกายยังไม่เติบโต ต่อเมื่อเจริญวัยเป็นหนุ่มสาว
ที่มีร่างกายสมบูรณ์แล้ว จึงเกิดความต้องการทางเพศ กิเลสที่มีอยู่แล้วในกระแสนิจตจะปรากฏขึ้น
เมื่อมีเหตุปัจจัยพร้อมมูลเช่นเดียวกัน

๒) ความยึดมั่นในความเห็นผิด (ทิฏฐุปาทาน)^{๖๓} ถ้ากล่าวเฉย ๆ ก็มักจะหมายถึง
ความเห็นผิดซึ่ง คำว่าทิฏฐินี้ จะกล่าวให้ชัดก็คือ ถ้าเห็นผิดก็เรียกว่า มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด
ตรงกันข้ามถ้าเห็นถูก เห็นชอบก็เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ

พระพุทธเจ้าตรัสเรียก ทิฏฐิ เป็นกลาง ๆ และส่วนมากหมายถึง ความเห็นผิด และ
ยืนยันอยู่ในความเห็นผิด อาการที่ยืนยันนี้เป็นตัวอุปาทาน คือ ความยึดมั่น ทำให้ตรึงแน่นอยู่แต่ความ
คิดเห็นของตนที่ผิดนั้น

ความคิดเห็นที่ผิดนี้มีหลายระดับตั้งแต่ชั้นหยาบขึ้นไปจนถึงละเอียด สำหรับชั้นหยาบ
คือ มิจฉาทิฏฐิในอกุศลธรรมบถฝ่ายมโนกรรม ได้แก่ อภิฉมา ความโลภเฟื่องเล้งของ ๆ คนอื่นมา
เป็นของตน พยาบาท ความมุ่งร้ายปองร้ายผู้อื่น มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด มิจฉาทิฏฐิ มีแสดงไว้
อีก ๓ คือ

ความเห็นว่าเป็นอันทำ (อภิริยทิฏฐิ) นั้น คือ การกระทำทุกอย่างของบุคคล ไม่มีผล
ทำดีก็ได้ดี ทำชั่วก็ได้ชั่ว เป็นลัทธิที่ปฏิเสธกรรม

ความเห็นว่าเป็นไม่มีเหตุ (อเหตุกทิฏฐิ) คือ ไม่มีปัจจัยที่ทำให้สัตว์บริสุทธิ์หรือเศร้าหมอง
เป็นลัทธิที่ปฏิเสธทั้งกรรมและผลของกรรม

^{๖๓} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๕๕๒.

ความเห็นว่ามี (นตถิกทฤษฎี) คือ เห็นว่าผลบุญผลบาปไม่มี คุณบิดามารดาไม่มี ความดีความชั่วไม่มี เป็นมิจฉาทฤษฎี ความเห็นผิด ที่ร้ายแรงอย่างหนึ่ง

๑.๓) ความยึดมั่นในศีลและวัตร (สัลลพตูปาทาน)^{๖๔} ความยึดมั่นในการปฏิบัติผิดทั้งศีลและวัตรเป็นประจำ เป็นวิถีชีวิตมีการกระทำเยี่ยงสัตว์เดรัจฉาน ยึดปฏิบัติธรรมที่ผิดทาง ซึ่งสมัยพุทธกาลหรือในประเทศอินเดียปัจจุบัน ก็มีวิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าสู่ มรรค ผล นิพพาน ด้วยการปฏิบัติที่แตกต่างกัน บางพวกอดข้าว อดน้ำ ไม่อาบน้ำ ผิงตัวอยู่ในดิน นั่งนอนบนตะปู ไม่ใส่เสื้อผ้า ประพฤติตัวอย่างสุขหรือโศก เป็นต้น ว่าเป็นทางแห่งการหลุดพ้นจากทุกข์ได้อย่างนี้ พระพุทธองค์เรียกว่า สัลลพตูปาทาน

๑.๔) ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอัตตา (อตตวาทูปาทาน)^{๖๕} ความยึดมั่นวาทะว่าตัวตนได้แก่ สักกายทฤษฎี คือ ความยึดถือหรือสำคัญหมายอยู่ภายในว่ามีตัวตนที่จะได้ จะเป็น จะมี จะสูญสลาย เป็นต้น

ความยึดมั่นวาทะว่าตนย่อมเป็นข้อสำคัญ เพราะเมื่อมีข้อนี้อยู่จึงมีกามอันทำให้ยึดถือเป็นกามุปาทาน จึงมีทฤษฎีคือ ความเห็นผิดอันทำให้ยึดถือเป็นทฤษฎีอุปาทาน จึงมีศีลและวัตรอันทำให้ยึดถือเป็นสัลลพตูปาทาน ทุกอย่างขึ้นอยู่กับความคิดเห็นทั้งสิ้น อตตวาทูปาทาน เหมือนก้าวแรกซึ่งจะก้าวเข้าไปสู่อุปาทานทั้งปวง ยึดถืออยู่ในที่ตั้งของสมมุติบัญญัติด้วยวาทะว่าตัวตน ของตนนั้น

๒.๔.๘ เรื่องตัณหา

ตัณหาเป็นปัจจัยแก่อุปาทาน คือ อุปาทานจะปรากฏเกิดขึ้นได้ก็เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัยตัณหาเป็นเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวง เป็นลักษณะ มีความยินดีติดใจในอารมณ์ ภูมิ ภพ เป็นกิจ มีความไม่อิ่มในอารมณ์ต่าง ๆ เป็นผล มีเวทนา เป็นเหตุใกล้

ตัณหา คือ ความดิ้นรนทะยานอยากในทุกครั้งที่มิเวทนาเกิดขึ้นจากการสัมผัสอารมณ์ต่าง ๆ หากไม่กำหนดรู้อย่างถูกต้อง เวทนาย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา โดยอาการมี ๓ ชนิด คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา^{๖๖}

กามตัณหา คือ ความยินดีพอใจในกามคุณอารมณ์ เป็นตัณหาที่มีอยู่ทั่วไปในเหล่าสัตว์ที่อยู่ในกามภูมิ

^{๖๔} วรินทร์ วิชญาณุโรจน์, **เข้าใจ เข้าถึง พระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สามลดา, ๒๕๕๔), หน้า ๒๙.

^{๖๕} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๕๕๓.

^{๖๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๒๓/๓๔๒.

ภวตัณหา คือ ตัณหาที่ประกอบด้วยสัสสตทิวฐิ ซึ่งเชื่อว่าสัตว์ในโลกมีอตตัตถตณถาวร แม้ร่างกายจะแตกสลายไป อตตาก็ยังคงอยู่เป็นนิรันดร์ไม่มีสูญไป ความเชื่อนี้ไม่ได้แพร่หลาย และไม่ฝังรากในหมู่พุทธศาสนิกชน หากเกิดในหมู่ชนอื่นอาจมีความยึดมั่นในความเชื่อนี้มาก จนเป็นอุปสรรคต่อความหลุดพ้นทางจิตใจ

วิภวตัณหา คือ ตัณหาที่ประกอบด้วยอุจเฉททิวฐิ หรือความเชื่อว่าภพชาติสูญ พุทธศาสนิกชนที่แท้จะไม่ประกอบด้วยความเห็นผิดนี้

ตัณหาทั้ง ๓ ชนิดนี้เกิดจากความไม่รู้ใน อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เพราะขาดการกำหนดรู้वेทนา ดังนั้น เพื่อยับยั้งไม่ให้เกิดตัณหา และผลที่สืบเนื่องตามมา ซึ่งได้แก่ การเกิดใหม่ และความทุกข์ทั้งมวล ผู้ปฏิบัติธรรมจึงควรกำหนดรู้สภาวะธรรมให้เห็นตามจริง

ตัณหากล่าวโดยอารมณ์ คือ มีความยินดีติดใจอยากได้ในอารมณ์ ๖ ได้แก่ รูปตัณหา ความยินดีติดใจอยากได้ใน รูปารมณ์สัทธตัณหาความยินดีติดใจอยากได้ในสัทธารมณ์ คันธตัณหาความยินดีติดใจอยากได้ในคันธารมณ์ รสตัณหาความยินดีติดใจอยากได้ในรสารมณ์ โณภูฐัพพตัณหาความยินดีติดใจอยากได้ในโณภูฐัพพารมณ์ รัมมตัณหาความยินดีติดใจอยากได้ในรัมมารมณ์

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเกี่ยวเรื่องกับ ตัณหา ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ตัณหาเช่นดัง ข่าย ท่องเที่ยวไป แผ่ไป ซานไป เกาะเกี่ยวอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ เป็นเครื่องปกคลุมหุ้มห่อโลกนี้ ซึ่งยุ่งเหมือนกลุ่มด้ายอันยุ่งเหยิง ขอดเป็นปมเหมือนหนุ้ามุงกระต่ายและหนุ้าปล้อง ไม่ให้ล่วงพ้นอบายทุกติ วินิบาต และสังสารวัฏไปได้ นั่นคือ ตัณหาวิจิริต ๑๘ ประการอาศัยขันธปัญจกภายใน และ ตัณหาวิจิริต ๑๘ อาศัยขันธปัญจกภายนอก

รวมเรียกว่า ตัณหาวิจิริต ๓๖ (ภายใน ๑๘ + ภายนอก ๑๘) ตัณหาวิจิริตที่เป็น อดีต ๓๖ อนาคต ๓๖ ปัจจุบัน ๓๖ เป็นตัณหาวิจิริต ๑๐๘ ด้วยประการฉะนี้”^{๖๗}

๒.๔.๙ เรืองเวทนา

ธรรมชาติใดที่เสวยอารมณ์ ธรรมชาตินั้นชื่อว่า เวทนา คือ ความรู้สึกในอารมณ์นั้น มีการเสวยอารมณ์ เป็นลักษณะ มีการเสวยรสของอารมณ์ เป็นกิจ มีความสุขและทุกข์ เป็นผล มีผัสสะ เป็นเหตุใกล้ เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะมีผัสสะเป็นปัจจัยได้แก่เวทนา ๖^{๖๘} คือ

- ๑) เวทนาเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยได้ชื่อว่า “จักขุสัมผัสสะชาเวทนา”
- ๒) เวทนาเกิดขึ้นเพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัยได้ชื่อว่า “โสตสัมผัสสะชาเวทนา”

^{๖๗} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๙๙/๓๑๑.

^{๖๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๗/๙๒.

- ๓) เวทนาเกิดขึ้นเพราะขันธ์สัมผัสเป็นปัจจัยได้ชื่อว่า “ขันธ์สัมผัสสะชาเวทนา”
- ๔) เวทนาเกิดขึ้นเพราะชีวหาสัมผัสเป็นปัจจัยได้ชื่อว่า “ชีวหาสัมผัสสะชาเวทนา”
- ๕) เวทนาเกิดขึ้นเพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัยได้ชื่อว่า “กายสัมผัสสะชาเวทนา”
- ๖) เวทนาเกิดขึ้นเพราะมนโสมผัสสะเป็นปัจจัยได้ชื่อว่า “มนโสมผัสสะชาเวทนา”

ความรู้สึกในอารมณ์หรือการเสวยอารมณ์ กล่าวโดยลักษณะมี ๓ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมเวทนา

กล่าวโดยอินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในการเสวยอารมณ์ มี ๕ ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา โสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา และอุเบกขาเวทนา

กล่าวโดยอาศัยทวาร คือ อาศัยทางที่เกิดเวทนาตามนัยปัจจุสมุปบาทมี ๖ ได้แก่ เวทนาที่เกิดทางจักขุ ทางโสต ทางฆาน ทางชีวหา ทางกาย และทางใจ

กล่าวโดยรวมเวทนา คือ การรับรู้ที่เกิดขึ้นทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของทุก ๆ สรรพสิ่งที่มีชีวิต กระบวนการเกิดมาจาก อายตนะภายใน ๖, อายตนะภายนอก ๖, วิญญาณ ๖, และผัสสะ ๖ มาประชุม เกิดเป็นเวทนา ว่าโดยปรมาณ เป็นเจตสิกประเภทหนึ่งในชั้น ๕ จัดเป็น เวทนาชั้น ๑ มีความสำคัญต่อการรับรู้ของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ในการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน บุคคล กำหนดเวทนา ใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน เป็นเครื่องมือที่ทำให้เกิดสติสัมปชัญญะ เกิดปัญญา จน เห็นความเป็นไตรลักษณ์ละการยึดถือว่า เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขาได้

๒.๔.๑๐ เรื่องผัสสะ

ผัสสะมีการกระทบอารมณ์ เป็นลักษณะ มีการประสานจิตกับอารมณ์ เป็นกิจ มีการ ประชุมร่วมพร้อมกันระหว่าง วัตถุ อารมณ์ และวิญญาณ เป็นผล มีอัมมัตติกายตนะ ๖ เป็นเหตุ ไกล^{๖๙}

ผัสสะ หมายความว่า ธรรมชาติที่กระทบอารมณ์ทั้ง ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ์

ผัสสะเป็นเจตสิกดวงหนึ่งในบรรดาเจตสิก ๕๒ มีหน้าที่ไปกระทบหรือสัมผัสอารมณ์ ๖ ครั้งแรก และผัสสะจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยอายตนะภายใน ๖ เป็นที่เกิดอาศัย เหมือนพื้นดินเป็นที่ อยู่อาศัยเกิดของตนไม่^{๗๐}

^{๖๙} ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), *คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมทางอากาศ เล่มที่ ๘*, พิมพ์ ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๓๔

อันว่าผัสสะเจตสิกต้องประกอบหรือเกิดร่วมกับจิตทุกครั้งตั้งแต่หลักจนต้น

ผัสสะเจตสิกนี้ แม้จะเป็นนามธรรมก็เข้าไปในการกระทบหรือทำหน้าที่ที่ให้สัมปยุตธรรมที่เกิดพร้อมกับตนเชื่อมต่อกับอารมณ์ได้เหมือนการเห็นผู้อื่นรับประทานของเปรี้ยว เราจะเกิดน้ำลายสอทันที ด้วยอำนาจตัณหา (โลภะ) ที่มีผัสสะเป็นหัวหน้านำให้รับรู้เรื่องราวของความเปรี้ยว

ในเจตสิก ๕๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส ผัสสะเจตสิก ไว้เป็นอันดับแรก เพราะผัสสะเป็นปัจจัยที่มีกำลังมาก ในการนำให้สัมปยุตธรรมที่เกิดพร้อมกับตนเชื่อมต่อกับอารมณ์ได้คือ รับอารมณ์ได้ด้วยนั่นเอง

หมายความว่า เจตสิก ๕๑ (ยกเว้นผัสสะ) นั้นเกิดขึ้นได้เพราะการเชื่อมต่อกับอารมณ์โดยผัสสะ ถ้าขาดผัสสะเสียแล้วนามธรรมอื่น ๆ ก็เกิดขึ้นไม่ได้เลย ฉะนั้นผัสสะเจตสิกจึงเป็นหัวหน้าในการเชื่อมต่อกับอารมณ์คือ ทำให้สัมปยุตธรรม (จิตและเจตสิกที่เกิดร่วม) ไปกระทบอารมณ์ทั้ง ๖ ได้

พระนาคเสน ได้อุปมาให้พระเจ้ามิลินท์เกี่ยวกับผัสสะว่า เหมือนแพะ ๒ ตัวชนกัน แพะตัวหนึ่งเหมือนจักษุ แพะอีกตัวหนึ่งเหมือนกับรูปารมณ์ที่มากระทบกับจักษุ หรือเหมือนกับการปรบมือ

ความกระทบผัสสะเป็นปัจจัยแก่เวทนา กล่าวคือเวทนาจะปรากฏขึ้นได้ก็เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดขึ้นเพราะมีสพายนะเป็นปัจจัย สิ่งที่เราเรียกว่าผัสสะนั้นต้องอาศัยปัจจัย ๓ อย่างทำงานร่วมกัน คือ อายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณ เช่น อาศัยตา รูป และจักขุวิญญาณเป็นต้น การพร้อมกันของธรรม ๓ อย่างนี้ เรียกว่า ผัสสะ มีเฉพาะตากับรูป ถ้าไม่มีวิญญาณก็ไม่เรียกว่าผัสสะ ยกตัวอย่างคนตายนอนหลับตา โดยสมมติตามืออยู่ รูปมีอยู่ แต่ไม่มีจักขุวิญญาณ เพราะเป็นคนตายจึงไม่เรียกว่าผัสสะ ดังนั้นความหมายของคำว่าผัสสะต้องอาศัยการทำงานร่วมกันของสิ่ง ๓ สิ่งที่เราแล้ว ผัสสะเกิดได้ ๖^{๗๑} ทาง คือ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ ดังนี้

ผัสสะ	ไปอาศัยประสาทตาเกิด	เรียกว่า จักขุสัมผัส
ผัสสะ	ไปอาศัยประสาทหูเกิด	เรียกว่า โสตสัมผัส
ผัสสะ	ไปอาศัยประสาทจมูกเกิด	เรียกว่า ฆานสัมผัส
ผัสสะ	ไปอาศัยประสาทลิ้นเกิด	เรียกว่า ชิวหาสัมผัส

^{๗๐} สมบุรณ์ ตาสนธิ, **อัมตรธานธรรม**, (นนทบุรี: บริษัท อิงค์ ปิยอนด์บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๔๗.

^{๗๑} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๕๙๗.

เสียง	กับ โสตวิญญาน	เป็นของร้อน
กลิ่น	กับ ฆานวิญญาน	เป็นของร้อน
รส	กับ ชิวหาวิญญาน	เป็นของร้อน
เย็น/ร้อน	กับ กายวิญญาน	เป็นของร้อน
เรื่องราว/นิมิต	กับ มโนวิญญาน	เป็นของร้อน

เพราะวิญญานทั้ง ๖ ทำให้เกิดความรู้สึกชอบ ไม่ชอบ เฉย ๆ ซึ่งเหล่านี้เกิดขึ้นได้ เพราะผัสสะทั้ง ๖ เป็นปัจจัย (จุดกำเนิด) ให้เกิดความร้อน ร้อนเพราะไฟ คือ ราคะ โทสะ โมหะ

และพระพุทธองค์ก็ตรัสเตือนว่า “ภิกษุทั้งหลาย ผัสสายตนะ ๖ ประการนี้ ที่บุคคลไม่ ฝึก ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่สำรวมแล้วย่อมนำทุกข์ที่ประมาณยิ่งมาให้ ส่วนบุคคลที่สำรวมผัสสา ยตนะ ๖ ประการนั้น มีศรัทธาเป็นเพื่อน ย่อมเป็นผู้ชุ่มด้วยราคะ (ใกล้กระแสแห่งพระนิพพาน)”^{๗๕}

สรุปว่า ผัสสเจตสิกนั้นเกิดขึ้นได้ เพราะอาศัยปัจจัย ๓ ประการ มาประชุมกัน ได้แก่ ๑) อารมณ์ ๒) ประสาท ๓) การรับรู้ (จิต/วิญญาน) เมื่อครบองค์ประกอบทั้ง ๓ ผัสสะ จึงเกิดขึ้น และเป็นจุดกำเนิดพลังงานแห่งกรรม และผลของกรรมไม่สิ้นสุด^{๗๖}

๒.๔.๑๑ เรื่องสฬายตนะ

ธรรมที่ทรงไว้ซึ่งวิญญูสงสารที่ยืนยาว คือ อายตนะภายใน ๖ ได้แก่ จักขุ (ตา) โสต (หู) ฆาน (จมูก) ชิวหา (ลิ้น) กาย (กาย) มโน (ใจ)

เป็นปัจจัยแก่ผัสสะ คือ ผัสสะ จะปรากฏขึ้นได้ก็เพราะ มีสฬายตนะเป็นปัจจัยมีการ กระทบ หรือมีการทำให้วิญญูสงสารที่ยืนยาว เป็นลักษณะ มีการยึดอารมณ์ของตน ๆ เป็นกิจหรือ มีการเห็นเป็นต้น เป็นกิจ มีความเป็นวัตถุเป็นทวารของวิญญานธาตุ ๗ ตามควรแก่อารมณ์ เป็น ผลมีเจตสิกและกัมมชรูป เป็นเหตุใกล้

อีกอย่าง อายตนะ แปลว่าที่ต่อ หรือแดน หมายถึงที่ต่อกันให้เกิดความรู้ แดน เชื่อมต่อให้เกิดความรู้ เรียกอายตนะภายใน ๖ ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น และแดนเชื่อมต่อให้เกิด ความรู้ภายนอก ๖ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ รวมเป็นอายตนะ ๑๒

เมื่ออายตนะภายใน กระทบอายตนะภายนอก ก็เกิดความรู้เฉพาะของอายตนะแต่ ละอย่างขึ้น เช่น ตากระทบรูป เกิดความรู้เรียกว่า เห็น หูกระทบเสียง เกิดความรู้เรียกว่า ได้ยิน เป็นต้นความรู้เฉพาะแต่ละด้านนี้เรียกว่า “วิญญาน” แปลว่าความรู้แจ้ง คือ รู้อารมณ์

^{๗๕} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๗๔/๙๘.

^{๗๖} สมบูรณ์ ตาสนธิ, ๑ เดือนตุลิจิตให้นิพพาน, (นนทบุรี: บริษัท ธิงค์ ปียอนด์ จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า

จึงสรุปได้ว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก (อารมณ์) ๖ และวิญญาณ ๖ เกี่ยวเนื่องกัน ดังนี้

- ๑) จักขุ (ตา) เป็นแดนรับรู้รูป (รูป) เกิดความรู้คือ จักขุวิญญาณ (เห็น)
- ๒) โสตะ (หู) เป็นแดนรับรู้สัททะ (เสียง) เกิดความรู้คือ โสตวิญญาน (ได้ยิน)
- ๓) ขมานะ (จมูก) เป็นแดนรับรู้คันธะ (กลิ่น) เกิดความรู้คือ ขมานวิญญาน (ได้กลิ่น)
- ๔) ชิวหา (ลิ้น) เป็นแดนรับรู้รส (รส) เกิดความรู้คือ ชิวหาวิญญาน (รู้รส)
- ๕) กาย (กาย) เป็นแดนรับรู้โผฏฐัพพะ (สัมผัสผัสสกาย) เกิดความรู้คือ กายวิญญาน (รู้สัมผัสสกาย)
- ๖) มโน (ใจ) เป็นแดนรับรู้ธรรมารมณ์ (เรื่องในใจ) เกิดความรู้คือ มโนวิญญาน (รู้เรื่องในใจ)

๒.๔.๑๒ เรื่องนามรูป

นามรูป คือ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ และรูป เพราะวิญญาณเกิด เหตุเกิดแห่งนามรูปจึงมี เพราะวิญญาณดับ ความดับแห่งนามรูปจึงมี^{๗๗}

นาม ธรรมชาติที่นุ่มไปในอารมณ์ ได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ หรือตามแบบบอภิธรรมว่า เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ลักษณะที่ติดต่อกันของนามนี้เป็นเจตสิกมีการนุ่มไปสู่อารมณ์ เป็นลักษณะ มีการประกอบกับวิญญาณ และประกอบกันเองโดยอาการที่เกิดพร้อมกัน เป็นต้น เป็นกิจ มีอาการไม่แยกจากกัน เป็นผล มีวิญญาณ เป็นเหตุใกล้

รูป ธรรมชาติที่ผันแปรแตกดับไปด้วยความเย็นและความร้อน มีการสลายแปรปรวนเป็นลักษณะ^{๗๘} มีการแยกออกจากกัน (กับจิต) ได้ เป็นกิจ มีความเป็นอพยากธรรม (ในที่นี้หมายถึงความไม่รู้อารมณ์) เป็นผล มีวิญญาณ เป็นเหตุให้เกิด ที่กล่าวนี้ กล่าวตามนัยปฏิจจสมุปบาทอันเป็นลักษณะที่ติดต่อกันของรูปที่เกิดจากกรรม จึงมีวิญญาณ (ปฐิสณธีวิญญาณ) เป็นเหตุใกล้ให้เกิด^{๗๙}

^{๗๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๐/๙๕.

^{๗๘} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๕๙๘.

^{๗๙} ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมทางอากาศ เล่มที่ ๘, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๒๗.

รูป เป็นค่านาม สิ่งที่เราเห็นด้วยตา, ร่าง, ร่างกาย,เค้าโครง, แบบ, ลักษณะนาม เช่น ภูเขา สามเณร ในที่นี้หมายถึงองค์ประกอบของวัตถุ สิ่งของทั้งหมด หรือส่วนประกอบของร่างกายของสัตว์ทั้งหมดเรียกว่า รูป

ทัศนะทางวิทยาศาสตร์ประเด็นเกี่ยวกับรูปมองเหมือนพุทธศาสนาว่า “กายวิภาคศาสตร์ ที่ว่าด้วยความเปลี่ยนแปลง และเติบโตของส่วนต่าง ๆ ซึ่งประกอบขึ้นเป็นอวัยวะและร่างกาย นับตั้งแต่ปฏิสนธิขึ้นมาในมนุษย์ มักจะเปลี่ยนแปลงไปได้โดยความกดดัน โดยความเคลื่อนไหว ของเซลล์ และโดยความเปลี่ยนแปลง (อนิจจัง) ของเซลล์”

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเรื่องรูป(วัตถุกาย) ไว้ในพระสูตรต้นตปิฎกว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้น คำว่า สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปท่านเรียกว่ารูป เปลี่ยนแปลงไปเพราะความเย็นบ้าง เพราะความร้อนบ้าง เพราะความหิวกระหายบ้าง เพราะเหลือบ ยุง ลมแดด และสัตว์เลื้อยคลานกัดต่อย บ้าง”

วัตถุรูป หรือที่เรียกว่ากาย พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญต่อรูปพอสมควร เพราะกายเป็นเครื่องมือของจิต ใช้กายฝึกเพื่อพัฒนาจิตได้ โดยใช้สติตามดูอาการของร่างกาย เอาสติและสมาธิอยู่กับทุก ๆ อิริยาบถ ตามดูอย่างต่อเนื่อง วิธีการนี้พระองค์เรียกว่า กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ซึ่งเป็นเส้นทางหนึ่งที่จะนำจิตไปสู่กระแสพระนิพพานได้^{๘๐}

๒.๔.๑๓ เรื่องวิญญูณ

วิญญูณ ความรู้ต่ออารมณ์ต่าง ๆ คือ เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส รู้ธรรมารมณ์ ตลอดจนสภาพพื้นเพของจิตใจในขณะนั้น ๆ^{๘๑}

ฉะนั้นธรรมชาติใดที่รู้แจ้งอารมณ์ ธรรมชาตินั้นชื่อว่า วิญญูณ ลักษณะทิจตุกะ คือ มีการรู้อารมณ์เป็นลักษณะ เป็นประธานแก่เจตสิก และกัมมชรูป เป็นกิจ มีการสืบทอดระหว่างภพเก่ากับภพใหม่ เป็นผล มีสังขาร (๓) เป็นเหตุใกล้ หรือ มีวัตถุ (๖) กับ อารมณ์ (๖) เป็นเหตุไกล^{๘๒}

วิญญูณเป็นปัจจัยแก่นามรูป หมายความว่า วิญญูณนั้นอุปการะช่วยเหลือให้เกิดทั้งนาม คือ เจตสิก ทั้งรูป คือ กัมมชรูป และจิตตชรูปด้วย แยกเป็น ๒ ประเภท คือ

^{๘๐} สมบุรณ์ ตาสนธิ, ๑ เดือนดูจิตให้นิพพาน, (นนทบุรี: บริษัท อินค์ ปัยอนด์ จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๓๓๒.

^{๘๑} วรินทร์ วิชญาโนโรจน์, เข้าใจ เข้าถึง พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สามลดา, ๒๕๔๙), หน้า ๒๙.

^{๘๒} ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมทางอากาศ เล่มที่ ๘, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๒๓.

๑) วิปากวิญญูณ ได้แก่ โลกียวิปากวิญญูณ ๓๒ ดวง วิปากวิญญูณนี้เป็นเหตุใกล้ (อาสนนการณ)

๒) กัมมวิญญูณ ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ และโลกียกุศลจิต ๑๗ ที่สหระคตกับอกุศลเจตนากรรม และโลกียกุศลเจตนากรรมในอดีตภพ กล่าวสั้น ๆ ว่ากัมมวิญญูณ ก็คือ กรรม ๒๙ นั้นเอง กัมมวิญญูณนี้เป็นเหตุไกล (ทุรการณ)

ส่วน นามรูป อันเป็นปัจจัยบุบบันธรรมของวิญญูณ นั้นมีความหมายดังนี้

นาม ในบทนี้หมายถึง เจตสิก เท่านั้น

ตามนัยแห่งพระอภิธรรมได้กล่าวว่า วิญญูณได้แก่ จิตทั้งหมด และในที่นี้ นาม คือ เจตสิก ได้แก่ เจตสิก ๕๒ ดวง ซึ่งประกอบกับจิตทั้งหมดนั้นตามควรที่ประกอบได้

ตามนัยแห่งพระสูตรได้กล่าวว่า วิญญูณ ได้แก่ โลกียวิปากวิญญูณ ๓๒ ดังนั้นในที่นี้ นามคือ เจตสิกได้แก่ เจตสิกเพียง ๓๕ ดวง ที่ประกอบกับโลกียวิปากวิญญูณ ๓๒ เท่านั้น

นาม คือ เจตสิก ที่ประกอบกับปฏิสนธิวิญญูณ ๑๙ ก็เรียกว่า ปฏิสนธินาม (ปฏิสนธิเจตสิก) เจตสิกที่เกิดในปฏิสนธิกาลนี้ อาศัยกัมมวิญญูณในอดีตภพ และปฏิสนธิวิญญูณในปัจจุบันภพเป็นปัจจัย

นาม คือ เจตสิก ที่ประกอบกับปวัตติวิญญูณ ๓๒ ก็เรียกว่า ปวัตตินาม (ปวัตติเจตสิก) เจตสิกที่เกิดในปวัตติกาลนี้ อาศัยปวัตติวิปากวิญญูณแต่อย่างเดียว เป็นปัจจัย

ส่วน รูป ในที่นี้ หมายถึง รูปภายในสัตว์ ๒๘ รูป กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า หมายถึงเฉพาะ กัมมชรูปโดยตรง และจิตตชรูปโดยอ้อมเท่านั้น

กัมมชรูปที่เกิดพร้อมกับปฏิสนธิวิญญูณ ๑๕ (เว้นอรูปปฏิสนธิวิญญูณ ๔) นั้นเรียกว่า ปฏิสนธิรูป กัมมชรูปที่เกิดในปฏิสนธิกาลนี้ อาศัยกัมมวิญญูณในอดีตภพ และปฏิสนธิวิญญูณในปัจจุบันภพ เป็นปัจจัย

ปวัตติกัมมชรูป^{๘๓} ที่เกิดจากกัมมวิญญูณ ๒๕ (เว้นอรูปกัมมวิญญูณ ๔) นั้นอย่างหนึ่งกับจิตตชรูปที่เกิดจากปวัตติวิญญูณ ๑๘ (เว้นทวีปัญจวิญญูณ ๑๐ และอรูปวิปากวิญญูณ ๔) อีกอย่างหนึ่ง ทั้ง ๒ อย่างนี้เรียกว่า ปวัตติรูป กัมมชรูปที่เกิดในปวัตติกาลนี้ อาศัยกัมมวิญญูณในอดีตภพแต่อย่างเดียว เป็นปัจจัย ส่วนจิตตชรูปที่เกิดขึ้นในปฏิสนธิกาลนั้นไม่มี แต่เกิดขึ้นในปวัตติกาล โดยอาศัยปวัตติปากวิญญูณ เป็นปัจจัย

^{๘๓} ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมทางอากาศ เล่มที่ ๘, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๒๔

รวมความว่า รูปในปฏิสนธิกาล มีแต่กัมมชรูปอย่างเดียว รูปในปวัตติกาล มีได้ทั้ง กัมมชรูปและจิตตชรูป

วิญญานเป็นปัจจัยแก่นามรูปนี้ จำแนกความเป็นปัจจัยได้ ๓ ประการ คือ วิญญานเป็นปัจจัยแก่นาม, วิญญานเป็นปัจจัยแก่รูป และวิญญานเป็นปัจจัยแก่นามรูป

วิญญานเป็นปัจจัยแก่นาม หมายความว่า วิญญานเป็นปัจจัยแก่เจตสิก แต่อย่างเดียวน ไม่เกี่ยวแก่รูปด้วย

๑) กัมมวิญญาน ได้แก่อรูปาวจรกุศลจิต ๔ ดวง ที่สหระคตด้วยรูปวิราคเจตนาในอดีตภาพ เป็นปัจจัยแก่ปฏิสนธินาม คือ เจตสิก ๓๐ ดวง ที่ประกอบกับปฏิสนธิวิญญานในจุตโวกการภูมิ ๔ ในปฏิสนธิกาล

๒) วิปากวิญญาน ได้แก่ อรูปาวจรปฏิสนธิวิญญาน ๔ ดวง ในปัจจุบันภาพเป็นปัจจัยแก่ปฏิสนธินาม คือ เจตสิก ๓๐ ดวง ที่ประกอบกับปฏิสนธิจิตในจุตโวกการภูมิ ๔ ในปฏิสนธิกาล

๓) วิปากวิญญาน ได้แก่ อรูปาวจรวิปากวิญญาน ๔ ดวง คือ ภาวังคจิตเป็นปัจจัยแก่ปวัตตินาม คือ เจตสิก ๓๐ ดวง ที่ประกอบกับภาวังคจิตในจุตโวกการภูมิ ๔ ในปวัตติกาล

วิญญานเป็นปัจจัยแก่รูป หมายความว่า วิญญานเป็นปัจจัยแก่รูปแต่อย่างเดียวน ไม่เกี่ยวแก่นามด้วย

วิญญานในที่นี้หมายถึง กัมมวิญญาน อันได้แก่อรูปาวจรปัญจมนานกุศลจิตที่สหระคตด้วยเจตนาในสัญญาวิราคภาวนาในอดีตภาพ เป็นปัจจัยแก่กัมมชรูปในเอกโวกการภูมิ คือ อสัณณสัตตภูมิ ทั้งในปฏิสนธิกาล และปวัตติกาล

วิญญานเป็นปัจจัยแก่นามรูป หมายความว่า วิญญานนั้นอุปการะช่วยเหลือให้เกิดทั้งนาม คือ เจตสิก ทั้งรูป คือ กัมมชรูป^{๘๔} และจิตตรูปด้วย

๑) กัมมวิญญาน ได้แก่ อกุศลจิต ๑๑, มหากุศลจิต ๘ และอรูปาวจรกุศลจิต ๕ รวมเป็น ๒๔ ดวง ที่สหระคตด้วยเจตนาในอดีตภาพ เป็นปัจจัยให้เกิด ปฏิสนธินาม และปฏิสนธิรูปในปัจจุโวกการภูมิ ๒๖ ในปฏิสนธิกาล

ปฏิสนธินาม คือ เจตสิก ๓๕ ดวง ที่ประกอบกับปฏิสนธิจิต ๑๕ ดวง

ปฏิสนธิรูป คือ กัมมชรูปที่เกิดพร้อมกับปฏิสนธิจิต ๑๕ ดวงนั้น

^{๘๔} สมบุรณ์ ตาสนธิ, ๑ เดือนตุลิจิตให้นิพนพาน, (นนทบุรี: บริษัท ธิงค์ ปียอนด์ จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า

๒) วิปากญาณ ได้แก่ ปฏิสนธิวิญญาณ ๑๕ ดวง ในปัจจุบันภพเป็นปัจจัยแก่ปฏิสนธินาม คือ เจตสิก ๓๕ และกัมมชรูปที่เกิดพร้อมกับปฏิสนธิจิตนั้นในปัญจโวการภูมิ ๒๖ ในปฏิสนธิกาล

๓) วิปากวิญญาณ ได้แก่ ภวังคจิต ๑๕ ดวง เป็นปัจจัยแก่ ปวัตตินาม คือ เจตสิก ๓๕ และปวัตติรูป คือ จิตตชรูป ในปัญจโวการภูมิ ๒๖ ในปวัตติกาล

๔) วิปากญาณ ได้แก่ สัมปฏิจฉันนจิต ๒ และโสมนัสสันติริณจิต ๑ เป็นปัจจัยแก่ปวัตตินาม คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๑ และปวัตติรูป คือ จิตตชรูป ในปัญจโวการภูมิ ๒๖ ในปวัตติกาล

๕) วิปากวิญญาณ ได้แก่ ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ เป็นปัจจัยแก่ปวัตตินาม คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ในปัญจโวการภูมิ ๒๖ ในปวัตติกาล

ในบทวิญาณเป็นปัจจัยแก่นามรูปนี้ เมื่อก้าวโดยปัจจัย ๒๔ แล้วก็เป็นไปด้วยอำนาจแห่งปัจจัย ดังต่อไปนี้คือ

วิญญาณเป็นปัจจัยแก่นาม คือ เจตสิกอย่างเดียว (ในจิตโวการภูมิ) นั้นก็ด้วยอำนาจแห่งปัจจัย ^{๘๕} คือ

๑) สหชาติปัจจัย	๒) อัญญมัญญปัจจัย	๓) นิสสยปัจจัย
๔) วิปากปัจจัย	๕) อาหารปัจจัย	๖) อินทริยปัจจัย
๗) สัมปยุตตปัจจัย	๘) อัตถิปัจจัย	๙) อวิคคตปัจจัย

วิญญาณเป็นปัจจัยแก่ รูป คือ กัมมชรูปแต่อย่างเดียว (ในเอกโวการภูมิ) นั้นก็ด้วยอำนาจแห่งปัจจัย ๔ คือ

๑) วิปากปัจจัย	๒) วิปยุตตปัจจัย
๓) นัตถิปัจจัย	๔) วิคตปัจจัย

วิญญาณเป็นปัจจัยทั้งนามทั้งรูป (ในปัญจโวการภูมิ) ก็ด้วยอำนาจแห่งปัจจัย ๙ ซึ่งเหมือนข้างต้น เว้นแต่ตรงข้อ ๗ สัมปยุตตปัจจัย ให้เปลี่ยนเป็น วิปยุตตปัจจัย ปัจจัยเดียวเท่านั้น ส่วนอีก ๘ ปัจจัยนั้นเหมือนกันทุกประการ

๒.๔.๑๔ เรื่องสังขาร

สังขาร เป็นปัจจัยแก่ วิญญาณ คือ วิญญาณ จะปรากฏเกิดขึ้นได้ก็เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย ลักษณะทางจิตตะ คือ มีการปรุงแต่ง เป็นลักษณะ มีการพยายามให้ปฏิสนธิวิญญาณเกิดขึ้น

^{๘๕} ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), หน้า ๒๖.

หรือพยายามให้ผล คือ รูปชั้นธนามชั้นเกิดขึ้น เป็นกิจ จงใจทำให้เกิดความสำเร็จ เป็นผล มี
อวิชา เป็นเหตุใกล้ ในวาระแห่งวิถิการณัย คือ สังขาร ๓^{๘๖} ได้แก่

๑. กายสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งทางกาย)

๒. วจิตสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งวาจา)

๓. จิตตสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งทางใจ)

สังขารมีการปรุงแต่งเป็นลักษณะ เกี่ยวเนื่องด้วยกาย ชื่อว่า กายสังขาร เป็นชื่อของ
สัญญาเจตนา ๒๐ ดวง ๘ ดวงจากกามาวจรกุศล และ ๑๒ ดวง จาก (กามาวจร) อกุศลที่เป็นไปแล้ว
โดยการไหวในกายทวาร

คำว่า วจิตสังขาร นี่เป็นชื่อ วจิตสัญญาเจตนา ๒๐ ดวงเหมือนกันที่เป็นไปแล้วโดยการเปล่ง
ถ้อยคำในวจิทวาร

สังขารที่เป็นไปแล้วทางจิต ชื่อว่าจิตตสังขาร เป็นชื่อมนัสสัญญาเจตนา ๑๙ ดวง โดยโลกีย
กุศล และโลกียอกุศลที่เป็นไปแล้ว (เกิดขึ้น) แก่ผู้ที่นั่งคิดอยู่ในที่ลับโดยไม่ได้ทำการไหวกาย และ
วาจา ก็ในคำว่า อวิชาสมุทยา นี้ พึงทราบวินิจฉัยว่า อวิชาของสังขารที่เป็นกุศลโดยอุปนิสสย
ปัจจัยบ้าง ของสังขารที่เป็นอกุศล โดยสหชาติปัจจัยเป็นต้นบ้าง ดังนี้^{๘๗} กล่าวอีกนัยหนึ่งสังขารอัน
เป็นปัจจัยอุปบันของอวิชาจัดได้เป็น ๓ คือ อนุญญาภิสังขาร บุญญาภิสังขาร และอาเนญชา
ภิสังขาร ดังนี้

๑) อนุญญาภิสังขาร จงใจปรุงแต่งให้เป็นบาป องค์กรมได้แก่ เจตนาในอกุศลจิต ๑๒
เมื่อเจตนาปรุงแต่งให้เกิดบาปเช่นนี้ ก็เป็นทางที่จะนำไปปฏิสนธิในอบายภูมิ เจตนาทำบาปอันจะ
ส่งผลให้ปฏิสนธิในอบายภูมินี้เห็นได้ชัดว่าเป็นไปด้วยอำนาจแห่งโมหะ

๒) บุญญาภิสังขาร จงใจปรุงแต่งให้เป็นบุญ องค์กรมได้แก่ เจตนาในมหากุศล ๘ และ
เจตนาในรูปาวจรกุศลจิต ๕ รวมเป็นเจตนา ๑๓ เมื่อเจตนาปรุงแต่งให้เกิดกุศลกรรมเช่นนี้ก็
เป็นทางที่จะได้ปฏิสนธิเป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นรูปพรหม ตามควรแก่กรรมนั้น ๆ เจตนาทำกุศล
อย่างนี้ก็นับว่าดีมากอยู่ แต่ยังไม่ถึงดีที่สุด เพราะยังไม่สามารถพ้นทุกข์ จะต้องกลับมาวนเวียน
อยู่ในสังสารวัฏอีก กุศลที่ประเสริฐที่สุด คือ โลกุตตรกุศลอันจะทำให้พ้นทุกข์ได้ไม่ต้องกลับมา
วนเวียนในสังสารวัฏอีกเลยก็มี แต่ไม่มีเจตนาปรุงแต่งให้กุศลอันประเสริฐสุดนั้นเกิดขึ้น จึงได้ชื่อว่า
ยังมีอวิชาอยู่ กล่าวอีกอย่างว่าเพราะไม่รู้ว่ากุศลอันยิ่งกว่านั้นก็มีจึงเจตนาทำเพียงมหากุศลกรรม
และรูปาวจรกรรมเท่านั้น

^{๘๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๒/๙๗.

^{๘๗} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๖๐๑.

๓) อาเนญชาภิสังขาร จงใจปรุงแต่งชนิดที่ไม่หวั่นไหว คือ ตั้งอยู่ในอุเบกขาพรหมวิหาร ได้นานเหลือเกิน องค์ธรรมได้แก่ เจตนาในอรุปาวจรกุศลจิต ๔ เมื่อเจตนาปรุงแต่งให้เกิดกุศลกรรม ถึงปานนี้ ก็ส่งผลให้ไปปฏิสนธิเป็นอรุปพรหม เสวยบรมสุขอยู่นานชั่ว ถึงกระนั้นก็ได้ชื่อว่า ยังไม่พ้นไปจากอวิชชาตามนัยที่กล่าวในข้อ ๒ ข้างต้น^{๘๘}

๒.๔.๑๕ เรื่องอวิชชา

อวิชชา เป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร คือ สังขารอันเป็นปัจจัยบุันนธรรมจะเกิดขึ้นก็เพราะ มีอวิชชาอันเป็นปัจจัยธรรมนั้นเป็นสาเหตุ จึงเลยพูดกันสั้นๆ ว่า อวิชชาเป็นเหตุ สังขารเป็นผล

ความไม่รู้ในทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับแห่งทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นี้ เรียก อวิชชา^{๘๙}

อวิชชาเนื่ององค์ธรรมได้แก่ โมหเจตสิก คือความไม่รู้นั่นเอง ไม่รู้ ในที่นี้หมายถึงเฉพาะใน ธรรม ๘ ประการ อันได้แก่ ไม่รู้ริยสัจ ๔ ไม่รู้อดีต ไม่รู้อนาคต ไม่รู้ทั้งอดีตและอนาคต ไม่รู้ปัจจุสมุปบาทมีลักษณะทางตักะ ดังนี้ มีความไม่รู้ หรือ เป็นปฏิปักษ์ต่อปัญญา เป็นลักษณะทำให้ สัมปยุตตธรรม และผู้ที่โหมะกำลังเกิดอยู่นั้นมีความหลง ความมืดมน เป็นกิจ ปกปิดสภาวะที่มีอยู่ในอารมณ์นั้นๆ เป็นผล มีอาสวะ เป็นเหตุใกล้^{๙๐}

ความไม่รู้ในทุกข์สัจ ชื่อว่า ความไม่รู้ในทุกข์ ในจำนวนสัจจะทั้ง ๔ นั้น การไม่รู้ในทุกข์ พึงทราบโดยเหตุ ๔ ประการ คือ โดยการหยั่งลงภายใน โดยฐาน (ที่ตั้ง) โดยอารมณ์ โดยการ ปกปิดไว้ จริงอย่างนั้น การไม่รู้ทุกข์นั้น ชื่อว่าหยั่งลงภายในทุกข์ เพราะนับเนื่องในทุกข์สัจ ชื่อว่า เป็นฐาน (ที่ตั้ง) เพราะเป็นนิสสยปัจจัยของการไม่รู้ทุกข์นั้น ชื่อว่าเป็นอารมณ์ เพราะความเป็น อารมณ์ปัจจัย (ของการไม่รู้ทุกข์นั้น) และทุกข์สัจ ย่อมปกปิดการไม่รู้ทุกข์นั้นไว้

ในอธิการแห่งอวิชชาวาระ ความไม่รู้ในสมุทัย พึงรู้ได้โดยเหตุ ๓ ประการ คือ โดยฐาน โดยอารมณ์ โดยการปกปิดไว้ เพราะสมุทัยนั้นห้ามกั้นการแทงตลอดลักษณะ ตามความจริง และ เพราะไม่มอบให้ซึ่งความเป็นไปแห่งญาณ ความไม่รู้ในนิโรธ และปฏิบัติพึงทราบได้โดยเหตุเดียว เท่านั้น คือ โดยการปกปิดไว้ ก็ความไม่รู้ที่ปิดบังไว้ คือความไม่รู้ที่ปิดบังนิโรธและปฏิบัติไว้นั่นเอง

^{๘๘} ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมทางอากาศ เล่มที่ ๘, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๑๗-๑๙.

^{๘๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๓/๙๘, ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๖๐๑.

^{๙๐} ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมทางอากาศ เล่มที่ ๘, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๙.

อริขชา เป็นปัจจัยแก่สังขารนี้ เมื่อกล่าวโดยปัจจัย ๒๔ แล้วก็เป็นไปด้วยอำนาจแห่งปัจจัย ๑๕ ปัจจัยมีรายละเอียด คือ

อริขชาเป็นปัจจัยแก่อนุญญาภิสังขาร ก็ด้วยอำนาจแห่งปัจจัย ๑๕ ปัจจัยนั้นมีความหมายดังนี้

๑) เหตุปัจจัย กล่าวถึงเหตุ ๖ เป็นปัจจัยให้เกิดจิตและเจตสิกนั้นในที่นี้ โมหะ เป็นปัจจัย อกุศลจิต ๑๒ และเจตสิกที่ประกอบเป็นเหตุปัจจัยยุบับัน

๒) อารัมมณปัจจัย กล่าวถึงอารมณ์ที่เป็นปัจจัยให้เกิดจิตและเจตสิกนั้นคือ เมื่อนึกถึงสิ่งที่ตนชอบใจดีใจก็ดี ที่ไม่ชอบใจ ที่เกลียด ที่กลัวก็ดี ที่สงสัย ที่ฟังชานก็ดี เหล่านี้เป็นอารมณ์ที่มีสาเหตุมาจากโมหะทั้งนั้น อารัมมณเหล่านี้แหละเป็นอารัมมณปัจจัย ก่อให้เกิดอกุศลจิต ๑๒ และเจตสิกที่ประกอบนี้แหละ เป็นอารัมมณปัจจัยยุบับัน

๓) อธิปัตติปัจจัย กล่าวถึง อารมณ์ที่เป็นใหญ่ที่มีกำลังมาก หรือที่เอาใจใส่มากเป็นพิเศษ เป็นปัจจัยให้เกิดจิตและเจตสิก คือ อารมณ์ที่มีกำลังมากเป็นพิเศษนั้นเป็นอธิปัตติปัจจัยก่อให้เกิดอกุศลจิต ๑๒ และเจตสิกที่ประกอบ เป็นอธิปัตติปัจจัยยุบับัน

๔) อนันตรปัจจัย กล่าวถึง จิตที่เกิดติดต่อกันโดยไม่มีระหว่างกัน ที่มาเกี่ยวกับโมหะเจตสิกก็เพราะว่า โมหะเจตสิกต้องเกิดพร้อมกับอกุศลจิต กล่าวโดยหน้าที่การงาน อกุศลจิตก็เป็นขวนจิต ซึ่งติดต่อกัน ๗ ดวงหรือ ๗ ขณะจิต ดังนั้น โมหะเจตสิกที่เป็นอกุศลขวนจิตดวงที่ ๑ ก็เป็นอนันตรปัจจัย โมหะในอกุศลขวนจิตดวงที่ ๒ ก็เป็นอนันตรปัจจัยยุบับัน โมหะในอกุศลขวนจิตดวงที่ ๒ เป็นอนันตรปัจจัย โมหะในอกุศลขวนจิตดวงที่ ๓ ก็เป็นอนันตรปัจจัยยุบับัน ตามลำดับกันจนถึงโมหะในอกุศลขวนจิตดวงที่ ๖ เป็นอนันตรปัจจัย โมหะในอกุศลจิตดวงที่ ๗ เป็นอนันตรปัจจัยยุบับัน

๕) สมันตรปัจจัย เป็นปัจจัยที่เน้นถึงอนันตรปัจจัยว่าการที่เกิดติดต่อกันโดยไม่มีระหว่างกันนั้น เกิดติดต่อกันตามลำดับ ไม่ข้ามลำดับ อันมีความหมายเช่นเดียวกับอนันตรปัจจัยนั่นเอง เป็นแต่เพียงย้ำความกระชับแน่นแฟ้นขึ้นอีกเท่านั้น

๖) สหชาติปัจจัย กล่าวถึงธรรมที่เกิดพร้อมกัน ในที่นี้โมหะเจตสิกย่อมต้องเกิดพร้อมกับอกุศลจิตและเจตสิกที่ประกอบ ดังนั้นโมหะเจตสิกนี้ก็เป็นสหชาติปัจจัย อกุศลจิต ๑๒ และเจตสิกที่ประกอบ ซึ่งเกิดพร้อมกับโมหะเจตสิกนั้น เป็นสหชาติปัจจัยยุบับัน

๗) อัญญมัญญปัจจัย กล่าวถึงธรรมที่อุปการะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในที่นี้โมหะเจตสิกก็อุปการะช่วยเหลืออกุศลจิตและเจตสิกที่ประกอบให้เกิดขึ้น อกุศลจิตและเจตสิกที่ประกอบก็อุปการะช่วยเหลือแก่มอหะเจตสิกให้เกิดขึ้นเช่นเดียวกัน กล่าวคือ ต่างฝ่ายต่างอุปการะแก่กัน และ

กัน ดังนั้น โมหเจตสิกนี้จึงเป็นอัญญมัญญูปัจจัย อกุศลจิต ๑๒ และเจตสิกที่ประกอบนั้นเป็นอัญญมัญญูปัจจัยยุบับัน

๘) นิสสยปัจจัย^{๙๑} กล่าวถึงธรรมอันเป็นที่อาศัย ในที่นี้ โมหเจตสิกเป็นที่อาศัยของ อกุศลเจตสิกและเจตสิกที่ประกอบ กล่าวอีกนัยหนึ่งว่าอกุศลจิตและเจตสิกที่ประกอบนี้แหละที่อาศัยโมหเจตสิก จึงปรากฏเกิดขึ้นได้ ดังนั้น โมหเจตสิกจึงเป็นนิสสยปัจจัย อกุศลจิต ๑๒ และเจตสิกที่ประกอบก็เป็นนิสสยปัจจัยยุบับัน

๙) อุปนิสสยปัจจัย กล่าวถึงธรรมที่อาศัย อย่างแรงกล้า อย่างมั่นคง ในที่นี้ โมหเจตสิกเป็นที่อาศัยของอกุศลจิต และเจตสิกที่ประกอบอย่างแรงกล้า กล่าวอีกนัยหนึ่งว่าอกุศลจิต และเจตสิกที่ประกอบได้อาศัยโมหเจตสิกอย่างมั่นคง จึงปรากฏเกิดขึ้นได้ ดังนั้น โมหเจตสิก จึงเป็นอุปนิสสยปัจจัยอกุศลจิต ๑๒ และเจตสิกที่ประกอบก็เป็นอุปนิสสยปัจจัยยุบับัน

๑๐) อาเสวนปัจจัย กล่าวถึงธรรมที่เสพอารมณ์หลายขณะ อันหมายถึงขวนจิต โดยเฉพาะเพราะในวิธีหนึ่ง ๆ ขวนจิตย่อมเกิดติดต่อกันโดยปกติ ๗ ขณะจิต ดังนั้นโมหเจตสิกในอกุศลขวนจิตดวงที่ ๑ จึงเป็นอาเสวนปัจจัย โมหเจตสิกที่อยู่ในอกุศลขวนจิตดวงที่ ๒ ก็เป็นอาเสวนปัจจัยยุบับัน โมหเจตสิกที่อยู่ในอกุศลขวนจิตดวงที่ ๒ เป็นอาเสวนปัจจัย โมหเจตสิกที่อยู่ในอกุศลขวนจิตดวงที่ ๓ เป็นอาเสวนปัจจัยยุบับันเป็นดังนี้ไปตามลำดับจนถึงโมหเจตสิกที่อยู่ในอกุศลขวนจิตดวงที่ ๖ เป็นอาเสวนปัจจัย โมหเจตสิกที่อยู่ในอกุศลขวนจิตดวงที่ ๗ เป็นอาเสวนปัจจัยยุบับัน^{๙๒}

๑๑) สัมปยุตตปัจจัย กล่าวถึงธรรมที่ประกอบกัน โมหเจตสิกย่อมประกอบกับอกุศลจิต และเจตสิกที่ประกอบ ดังนั้นโมหเจตสิกจึงเป็นสัมปยุตตปัจจัย อกุศลจิต ๑๒ และเจตสิกที่ประกอบก็เป็นสัมปยุตตปัจจัยยุบับัน

๑๒) อตถิปัจจัย กล่าวถึงธรรมที่กำลังมีอยู่นั้นเป็นปัจจัย ในที่นี้หมายถึงว่า โมหเจตสิกยังมีอยู่ ยังไม่ได้ดับไป นั้นแหละเป็นอตถิปัจจัย อกุศลจิต ๑๒ และเจตสิกที่ประกอบนั้นก็เป็นอตถิปัจจัยยุบับัน

๑๓) นัตถิปัจจัย กล่าวถึงธรรมที่ไม่มีแล้ว ดับไปแล้ว จึงจะเป็นปัจจัยได้ ในที่นี้หมายถึงว่า โมหเจตสิกที่อยู่ในอกุศลขวนจิตดวงที่ ๑ ดับไปแล้วไม่มีแล้ว จึงเป็นนัตถิปัจจัย ให้เกิดโมหเจตสิกที่อยู่ในอกุศลขวนจิตดวงที่ ๒ นั้นได้ โมหเจตสิกที่อยู่ในอกุศลขวนจิตดวงที่ ๒ นี้แหละเรียกว่านัตถิปัจจัยยุบ

^{๙๑} สมบูรณ์ ตาสนธิ, **อันตรธานธรรม**, (นนทบุรี: บริษัท อิงค์ ปิยอนด์บุ๊ค จำกัด , ๒๕๕๔). หน้า ๑๓๕.

^{๙๒} ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), หน้า ๑๓.

บัน ซึ่งมีความหมายเป็นไปในทำนองเดียวกันกับ อนันตรปัจจัย (ข้อ ๔) และอาเสวนปัจจัย (ข้อ๑๐) ที่กล่าวข้างต้น

๑๔) วิคตปัจจัย กล่าวถึงธรรมที่ปราศไปแล้ว คือดับไปแล้ว เป็นปัจจัย มีความหมายเช่นเดียวกับธรรมที่ไม่มีแล้ว ดับไปแล้ว ดังที่กล่าวในข้อ ๑๓ นัตถปัจจัย นั่นเอง

๑๕) อวิคตปัจจัย กล่าวถึงธรรมที่ยังไม่ปราศไป เป็นปัจจัย ธรรมที่ยังไม่ปราศไปก็คือธรรมที่ยังมีอยู่ ยังไม่ดับไป จึงมีความหมายเช่นเดียวกับที่กล่าวในข้อ ๑๒ อัถถปัจจัยนั้น

อวิชาเป็นปัจจัยแก่บุญญาภิสังขาร ด้วยอำนาจแห่งปัจจัย ๒ ปัจจัย คือ

๑) อารัมมณปัจจัย กล่าวถึงอารมณ์เป็นปัจจัยให้เกิดจิต และเจตสิก ในที่นี้หมายถึงว่า ด้วยอำนาจแห่งโมหะจึงมีอารมณ์ติดใจ ขอบใจ มนุษย์สมบัติ เทวสมบัติ และพรหมสมบัติ จึงประกอบมหากุศลธรรมเพื่อให้สมปรารถนาในมนุษย์สมบัติ และเทวสมบัติ และเพียรบำเพ็ญภาวนารูปาวจรกุศลกรรมเพื่อให้สมปรารถนาในรูปพรหมสมบัติ ดังนี้จึงได้ชื่อว่าโมหะเป็นอารัมมณปัจจัย จิตจึงเป็นมหากุศล รูปาวจรกุศล และเจตสิกที่ประกอบนั้นก็เป็นการรวมปัจจัยครบ

๒) ปกตูปนิสสยปัจจัย กล่าวถึง ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้นเป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้า หรือเป็นที่อาศัยที่มีกำลังมากแก่ปัจจัยขุบขันธธรรม ในที่นี้หมายความว่า โมหะนี้แหละเป็นปัจจัย เป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้า เป็นที่อาศัยที่มีกำลังมากช่วยอุปการะเกื้อกูลให้ประกอบกรรมทำเพียงแค่มหากุศล และรูปาวจร

กุศลเท่านั้น ดังนี้โมหะจึงได้ชื่อว่าเป็นปกตูปนิสสยปัจจัย จิตมหากุศลและรูปาวจรกุศลพร้อมกับเจตสิกที่ประกอบนั้นเป็นปกตูปนิสสยปัจจัยขุบขัน

อวิชาเป็นปัจจัยแก่อาเนญชาภิสังขาร ด้วยอำนาจแห่งปกตูปนิสสยปัจจัยเพียงปัจจัยเดียวเท่านั้น ซึ่งมีความหมายทำนองเดียวกับที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้คือมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะได้รูปพรหมสมบัติ จึงได้บำเพ็ญเพียรประกอบรูปาวจรกุศลกรรม เพราะความปรารถนาในรูปพรหมสมบัติเช่นนี้ได้ชื่อว่ายังมีโมหะเหลืออยู่ ดังนั้น โมหะก็เป็นปกตูปนิสสยปัจจัย รูปาวจรกุศลจิต และเจตสิกเป็นปกตูปนิสสยปัจจัยขุบขัน

๒.๔.๑๖ เรื่องอาสวะ

สิ่งใดที่หมกหมมอยู่นาน ๆ สิ่งนั้นชื่อว่า อาสวะ ธรรมเหล่าใดทำให้วิญญูทุกข์ที่ยาวนานนั้นเจริญรุ่งเรือง ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า อาสวะ ธรรมเหล่าใดไหลไปถึงหรือเกิดได้ถึง ว่าโดยภูมิถึงภวัคคภูมิ ว่าโดยธรรมถึงโคตรภูด้วยอำนาจกระทำให้เป็นอารมณ์ ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า อาสวะ

กิเลส เมื่อเกิดบ่อย ๆ ก็เคยชิน เลยสะสมจมตองอยู่ในจิตสันดาน ครั้นจิตประสพกับ อารมณ์ใด ด้วยความเคยชินของกิเลสที่หมักหมมตองอยู่แล้วก็ขึ้นมาปรุงแต่งจิตให้น้อมไปตามกิเลส นั้น ๆ อาการที่หมักหมมตองอยู่เช่นนี้ จึงเรียก อาสวะ เมื่อยังมีอาสวะอยู่ตราบใด ตราบนั่นก็ย้ง ตองวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏฏ์

อาสวะ คือ กิเลสที่หมักหมม หรือตองอยู่ในสันดานในที่นี้จัดเป็นกิเลสอย่างละเอียดมี ๓ ได้แก่^{๙๓}

๑. กามาสวะ (เครื่องตองสันดาน คือ กาม)

๒. ภวาสวะ (เครื่องตองสันดาน คือ ภพ)

๓. อวิชชาสวะ (เครื่องตองสันดาน คือ อวิชชา)

เพราะอวิชชาเกิด เหตุเกิดแห่งอาสวะจึงมี

เพราะอวิชชาดับ ความดับแห่งอาสวะจึงมี

สรุปว่า เนื้อหาข้อธรรมในสัมมาทิฐิสูตร ประกอบด้วยเรื่องที่ว่าด้วยอกุศลและกุศล ว่า ด้วยอาการ ว่าด้วยสัจจะ และว่าด้วยชราและมรณะ เป็นต้น พระสารีบุตรได้ประทานเถรอธิบาย ข้อสัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) แก่ภิกษุทั้งหลายที่ได้เรียนถามท่าน และเมื่อท่านตอบอธิบายเรื่อง หนึ่งแล้ว ภิกษุทั้งหลายก็ถามข้อธรรมอันต่อไป ท่านก็แสดงไปตามลำดับหลักการตั้งอธิบายนั้น ก็ เป็นไปตามหลัก ปฏิจจนุปบาท หมายถึงธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น มีชาติเป็นต้น มีอวิชชา และ อาสวะเป็นที่สุด ของสายเกิดทุกข์ สมุทัยเหตุให้เกิดอาสวะ โดยท่านพระริบุตร กล่าวว่า “เพราะ อวิชชาเกิดอาสวะก็เกิดอาสวะเกิดก็เพราะอวิชชา อวิชชาเกิดก็เพราะอาสวะ และยกชาติชรามรณะ เป็นที่ตั้งในทุกข์สัจจะ เห็นความดับที่สืบต่อกันเป็นสายจากอวิชชา อาสวะจนถึงความดับแห่งชาติ ดับชราโสกะปริเทวะ เป็นต้น นั่นคือ นิโรธ ความดับทุกข์ และเห็นมรรค ซึ่งเป็นทางปฏิบัติให้ถึง ความดับทุกข์ คือมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ เป็นข้อสำคัญ โดยมีมรรคทั้งหมดทั้งหมดสนับสนุน เป็นมรรคสมังคี และเมื่อสุดท้ายสัมมาทิฐิมีกำลังแก่กล้ามองเห็นสัจจะคือ ความจริงในอริยสัจทั้ง ๔ ที่จำแนกไปโดยลำดับตลอดสาย ดังนี้แล้ว จึงจะได้ สัมมาญาณ ความหยั่งรูชอบ สัมมาวิมุตติ ความหลุดพ้นชอบในที่สุด

๒.๕ สรุปท้ายบท

สัมมาทิฐิ หมายถึงปัญญาอันเห็นชอบ ความเห็นที่ถูกต้องตามความเป็นจริงแยก ออกเป็น ๒ ระดับคือ ๑) ระดับโลกียสัมมาทิฐิ เป็นสัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะคือ ยังเกี่ยวเนื่องอยู่กับ

^{๙๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๔/๔๔.

กระแสโลก แต่ตั้งมั่นอยู่ในหลักศีลธรรม ๒) ระดับโลกุตระสัมมาทิฐิ ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจโลกและชีวิตอย่างถูกต้องตามความเป็นจริง หรือความรู้ความเข้าใจในสิ่งทั้งหลาย อย่างถูกต้องตามที่มันเป็นอยู่ในสภาวะของธรรมชาติซึ่งเป็นความรู้เหนือ กระแสโลก เป็นสัมมาทิฐิที่ไม่มีอาสวะ สัมมาทิฐิเป็นหนึ่งในมรรคมงคล ๘ โดยทำหน้าที่ละมิจฉาทิฐิพร้อมกับกิเลสที่เป็นปฏิปักษ์กับตนรับนิโรธสัง คือ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ในที่สุด การที่มรรคมงคล ๘ อันมีสัมมาทิฐิเป็นต้น ซึ่งจะได้ชื่อว่า มัคคสัง นั้น หมายถึง องค์มรรค ๘ ที่ประกอบอยู่ใน มัคคจิตเท่านั้น มิได้หมายเอาโลกียจิต ขอบเขตของสัมมาทิฐิ ได้แก่ โลภียสัมมาทิฐิ กับโลกุตระสัมมาทิฐิ ซึ่งสัมพันธ์กันโดยมีโยนิโสมนสิการเป็นจุดเปลี่ยนวิถีในการเห็นแจ้ง ในความทุกข์และความดับทุกข์ โลภียสัมมาทิฐิ ยังแบ่งออกได้อีกเป็น ๒ คือ ๑) กัมมัสสกตาญาณ คือความรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน หรือว่าเป็นกฎธรรมดาของชีวิตตามธรรมชาติ ๒) สัจจานุโลมิกญาณ หมายถึงญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสัง หรือญาณอันเคลื่อนคล้อยไปสู่การรู้แจ้งเห็นจริงตามหลักอริยสัง ๔ บางครั้งเรียก “วิปัสสนาสัมมาทิฐิ” สำหรับโลกุตระสัมมาทิฐินี้ครอบคลุมหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งหมด เพราะอริยสัง ๔ ก็คือหลักธรรมที่เป็นหัวใจสำคัญ หรืออาจจะเรียกว่าเป็นศูนย์รวมหลักคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะแจกแจงให้ขยายความเรื่องใด ๆ ก็ตามคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ในที่สุดแล้วก็ลงเอยในจุดมุ่งหมายเดียวกันทั้งหมดนั่น คือ เพื่ออริยมรรค และอริยผล หรือเพื่อความดับไม่เหลือแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนั่นเอง ส่วนปัจจัยแห่งการเกิดสัมมาทิฐิ มี ๒ คือ ๑) ปรโตโฆสะ แปลว่า เสียงจากผู้อื่น หรือเสียงจากภายนอก ๒) โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำความเข้าใจโดยแยบคาย รวมความว่าขอบเขตสัมมาทิฐิ (ความเหตุชอบ) เห็นถูกต้องตรงกับความจริง มีความรู้ความเข้าใจในสมมุติสังจะ และปรมัตตสังจะมีเหตุ ผล สัมพันธ์โยงใยกันอยู่ก่อนลงมือปฏิบัติในศีลสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา แล้วประมวลสิ่งที่เป็นความรู้ความเข้าใจนั้น กำหนด เป็นวิธีปฏิบัติเมื่อมิจฉาทิฐิถูกทำลาย สัมมาทิฐิก็เจริญ ก้าวหน้าจนถึงที่สุด คือ มรรคผล นิพพาน สำหรับความเป็นมาของสัมมาทิฐิสูตร เป็นการถามตอบข้อธรรมระหว่างพระพุทธเจ้ากับภิกษุทั้งหลาย ซึ่งคำถามเหล่านั้น คนทั้งหลายเข้าใจในสัมมาทิฐิ นั้นก็มีไม่เข้าใจก็มี เป็นคนนอกศาสนาก็มีในศาสนาก็มีกล่าว สัมมาทิฐิ ด้วยสมารถที่ได้ฟังตามกันมาเป็นต้นก็มีด้วยได้ประจักษ์ด้วยตนเองมาก็มี ฉะนั้น ท่านพระสารีบุตร จึงได้กล่าวถามของคนส่วนมากนั้นย้าถึง ๒ ครั้งว่า “ภิกษุทั้งหลายที่เรียกว่า สัมมาทิฐิ สัมมาทิฐิ ด้วยเหตุอะไรบ้าง พระอริยสาวกจึงชื่อมีสัมมาทิฐิมีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ ในพระธรรมมาสู่พระสัทธรรมนี้” ภิกษุเหล่านั้นกล่าวว่า “ท่านผู้มีอายุพวกระดมมาจากที่ไกล ก็เพื่อจะรู้ทั่วถึงเนื้อความแห่งภาษิตนั้น ในสำนักของพระสารีบุตร พวกระดมขอโอกาสของพระสารีบุตรจงอธิบาย เมื่อความแห่งภาษิตนั้นให้แจ่มแจ้งเกิด ภิกษุทั้งหลายได้ฟังคำอธิบายของท่านแล้วจักทรงจำไว้ได้ ท่าน

สาริบุตรจึงกล่าวว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น ท่านพระสาริบุตร ได้กล่าวเรื่องนี้ว่า อกุศล และกุศล เป็นต้น ส่วนเนื้อหาหลักธรรมในสัมมาทิฐิสูตรประกอบด้วย เรื่องที่ว่าด้วยอกุศล และกุศลว่าด้วยอาหาร ว่าด้วยสัจจะ และว่าด้วยชราและมรณะ เป็นต้น พระสาริบุตร ได้ประทานเถราธิบาย ข้อสัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) แก่ภิกษุทั้งหลายที่ได้เรียกถามท่าน และเมื่อท่านตอบอธิบาย เรื่องหนึ่งแล้ว ภิกษุทั้งหลายก็ถามข้อธรรมอื่นต่อไป ท่านก็แสดงไปตามลำดับหลักธรรมทั้งอธิบาย นั้นก็เป็นไปตามหลักปฏิจจสมุปบาท หมายถึง ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นย้อนหลังขึ้นมามีชาติเป็น เบื้องต้น มีอริชชาและอาสวะ เป็นที่สุดของสายเกิดทุกข์ สมุทัยเหตุให้เกิดอาสวะโดยพระสาริบุตร กล่าวว่า “เพราะอริชชาเกิดอาสวะก็เกิด อาสวะเกิดก็เพราะอริชชา อริชชาเกิดก็เพราะอาสวะ และ ยกชาติชรามรณะ เป็นต้น เป็นที่ตั้งในทุกข์สัจจะเห็นความดับที่สืบต่อกันเป็นสายจากอริชชา อาสวะจนถึงความดับแห่งชาติดับชรา โสกะ ปริเทวะ เป็นต้น นั่นคือ นิโรธ ความดับทุกข์ และเห็น มรรค ซึ่งเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือ มรรคมืองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ เป็นข้อสำคัญ โดยมี มรรคทั้งหมดสนับสนุนเป็นมรรคสมังคี และสุดท้าย เมื่อสัมมาทิฐิมีกำลังแก่กล้ามองเห็นสัจจะ คือ ความจริง ในอริยสัจทั้ง ๔ ที่จำแนกไปโดยลำดับตลอดสายดังนี้แล้ว จึงจะได้สัมมาญาณ ความหยั่ง รู้ชอบ สัมมาวิมุตติ ความหลุดพ้นชอบในที่สุด หลักธรรมทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้นจึงเป็นหนทาง แห่งอริยมรรค อริยผล และพระนิพพาน เมื่อพระอริยสาวกรู้จักชัดในหลักธรรมแม้อย่างใดอย่าง หนึ่งก็ชื่อว่า มีสัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) ซึ่งเป็นภาษิตที่พระสาริบุตรได้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายใน สัมมาทิฐิสูตรนั่นเอง